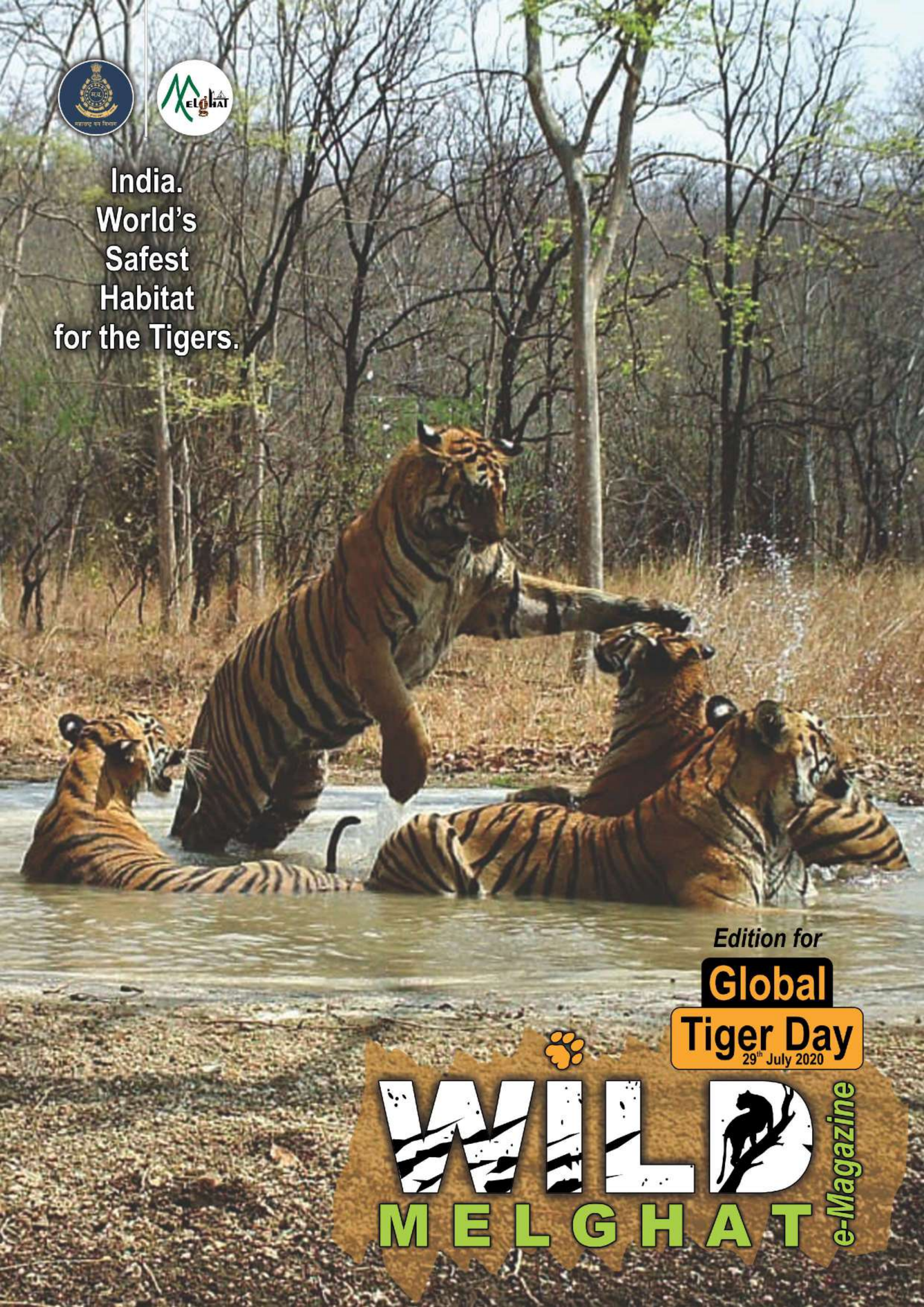

India.
World's
Safest
Habitat
for the Tigers.

Edition for

Global Tiger Day

29th July 2020

WILD MELGHAT

e-Magazine

If you think you are only protecting

2967
TIGERS

then think again...!
By protecting Tigers,

you are protecting...

137 CRORES
HUMAN

population of India

Protection of tigers ensure protection of oxygen generating forests, water & ecological security.

SAVE TIGERS
SAVE HUMAN BEINGS

Global Tiger Day
29th July

www.magicalmelghat.com

Lime Butterfly
WILD MELGHAT e-Magazine
Magical Melghat
MOBILE APP
First time in the history of Melghat, the android app for Melghat Tiger Reserve is now made available on Google play store & iOS store. Download it for reservations of safari, accommodation, night safari, full day safari, machaan stay & many more activities.
Magical Melghat
Booking For
GET IT ON
Google Play
Download on the
App Store
Bookings are also available on
www.magicalmelghat.com

WILD MELGHAT e-Magazine

Editor :
M.S. Reddy *IFS*
Additional Principal Chief Conservator
of Forest & Field Director,
Melghat Tiger Reserve, Amravati

Cover Photo Front and Back :
Team Tipeshwar
Tipeshwar Wildlife Sanctuary
Pandharkawada Wildlife Division
Saurabh Agrawal

Supported By :
Dr. Sivabala S. *IFS*
Sipna Wildlife Division
Vinod Shivkumar *IFS*
Gugamal Wildlife Division
T. Bula Elil Mati *IFS*
Akot Wildlife Division
Piyusha Jagtap *IFS*
Divisional Forest Officer
Melghat Wildlife Division
Vishal Mali
Divisional Forest Officer
(O/o M.T.R. & W.C.C.)
Manoj Khairnar
Divisional Forest Officer
Akola Wildlife Division
Shubhash Puranik
Divisional Forest Officer
Pandharkawada Wildlife Division

Typesetting & Art Design :
Anand Vipat
Graphic Designer, MTR

Compiled & Edited By :
Prafulla Sawarkar
Livelihood Expert, MTR

© Published and Issued By :
Office of the Additional Principal Chief Conservator of Forest & Field Director, Melghat Tiger Reserve, Camp Road, Amravati 444 602 (M.S.)
Website: ***www.magicalmelghat.com***
E-mail: ***ccffdmelghat2@mahaforest.gov.in***

Text © **Wild Melghat e-Magazine**
All Rights Reserved.

Gaur

ESHMUKH

WILD MELGHAT e-Magazine

Contents.....

No.	Particulars	- Author	Page No.
1.	Editorial	- M.S. Reddy	1-2
2.	The day a tiger decides to step out!	- Dr. Jaydeep Das	3-4
3.	Melghat - can be a model of eco-tourism	- Bob Rupani	5-7
4.	Mystical Melghat	- Gargi Araghavan	8-10
5.	Use of remote sensing & GIS in wildlife conservation	- Kanak Moharir	11-13
6.	MSTrIPES in Melghat – an overview	- Apeksha Tarjule	14-16
7.	Protection camp: redesigning comfort & protection	- Er. Manali Tambuskar	17-18
8.	Melghat : perception to perspective	- Prasad Samarth	19-20
9.	Once in a magical medieval world	- Samkit Sawla	21-22
10.	Seedballs	- Ku. Shilpa Ghukse	23
11.	गुलाबी पाण्याचे रहस्य	- डॉ. मिलींद शिरभाते	24-26
12.	टिपेश्वर अभयारण्य	- उमेश गोहेकर	27-29
13.	ज्ञानगंगा अभयारण्यातील सोनेरी पहाट	- श्रीधर अंभोरे	30-32
14.	माझे बाबा ग्रिन हिरो	- आर्यन मनोज खैरनार	33-34
15.	शोध एका अस्वलीचा	- पी.व्ही. बाळापुरे	35-36
16.	जेनी डॉगची वने व वन्यजीव संवर्धनातील भूमिका	- अतिफ हुसेन जाकिर हुसेन	37-38
17.	ग्रामपरिस्थितीकिय विकास समिती वन संर्वधनाची नवी दिशा	- कु. रेखा ह.कोकरे	39-40
18.	ड्रोन कॅमेराचा वने आणि वन्यजीव संरक्षण व संवर्धनातील भूमिका	- जीवन दहीकर	41-43
19.	वनवणवा नियंत्रण	- सिपना वन्यजीव विभाग	44-46
20.	पुनर्वसनामुळे वन्यप्राणी घेताहेत मोकळा श्वास...	- कु. नविता खिराळे	47-49
21.	Events & press note	-	50-54
22.	Nature art	-	55-57
23.	Photography section	-	58-59

WILD MELGHAT e-Magazine

Editorial

1

M.S. Reddy *IFS*
Additional Principal Chief Conservator of Forests & Field Director,
Melghat Tiger Reserve, Amravati

Greetings to all the readers of this edition of Wild Melghat e-magazine. As the world is in a healing process from the Covid-19 pandemic I must take this opportunity to pay my tribute to the people who have fought and are still fighting this deadly virus directly or indirectly. Our prayers go out to the lakhs who are affected and we salute the frontline doctors, health & hygiene workers, law enforcing officers and those who have risked their lives to keep the world from giving up in this battle with the virus. They all and many others are collectively helping the world to heal. Imagine 70 billion viruses that will make a person sick weighs only about 0.0000005 grams. When 4 million humans are affected the total weight of the infecting viruses would be 2 GRAMS! Since we have seen that it does not take much to bring Mankind to its knees, it is therefore imperative that we respect the forces of nature much more than ever before.

This thought highlights the importance of a Van Majoor, Beat Guard, Round Officer, Forester and a Range Forest Officer and many more like them who are no less than the Covid warriors. These 'Green Warriors' are the primary guardians of the rich natural heritage of the country. Even during lockdown these warriors have ensured that our green heritage is protected and maintained to give us the best outputs in the form of clean air and water, the elements supporting life on Earth. We have also seen that when human intervention has reduced, nature has bounced back to regain some of its lost glory. The airs and waters have purified a lot and wildlife has tried to regain its lost home. Though this may seem a temporary phase, it reinstates our belief in continuing the conservation work having faith that nature is also on our side.

Melghat is also a safe home for the beautiful species – The Tiger. Being the umbrella species the presence of tiger in the forest is an indicator of a good habitat and a rich ecosystem. This edition of Wild Melghat coincides with the

commemoration of Global Tiger Day which falls on 29th July every year. Tiger numbers in India are growing at a steady rate which is a good sign of the work done by the Forest Department and many other groups and individuals. Yet we must ensure that there is no laxity ever in our approach to protecting the home of the tigers. Our scriptures have also laid importance to the presence of tigers in the forests. A shloka in Mahabharat quotes that "The tiger without the forest (to protect it) is easily killed and so is the forest without tigers in it (to overawe people) easily cut down. The tiger therefore protects the forest and the forest the tiger". I am very confident that the sincere efforts of our personnel and with good support from the citizens we would be able to increase the numbers of tigers in our forests steadily.

This digital edition of Wild Melghat is an endeavour to bring to our readers worldwide some of the happenings of the Melghat region during this lockdown period. It is also a window for many to read and understand about some intricate details of wildlife management, protection, eco tourism, research and also human management around the wild habitats of the Melghat Tiger Reserve. It also throws light on the work of the frontline staffs that are protecting these homes of the tigers and their 'kingdom', the forests of Melghat. The Wild Melghat is different from some of its contemporaries as its articles are mainly authored by the frontline staff themselves. Therefore you might find the raw and wild flow of penned down thoughts overwhelming the flowery cosmetic nature of a regular magazine.

I hope you will enjoy the articles of Wild Melghat as much as my team has enjoyed enthusiasti-cally bringing them out to you in this form. I congratulate the team of Wild Melghat and the staff of Melghat Tiger Reserve for doing their duties to the best of their capacities throughout the 365 days of the year. Stay Safe. Stay Healthy.

M.S. Reddy *IFS*
APCCF & FD, MTR, Amravati.

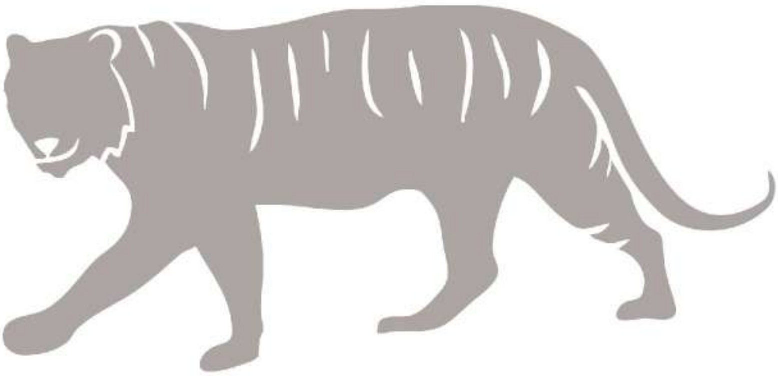

2

The day a tiger decides to step out!

Dr. Jaydeep Das
Nagpur

Step out! I am a free ranging animal. The territories of my male counterparts extend sometimes over 150 to 200 square kilometers while my female friends have theirs between 30 to 60 square kms each. I am the Tiger. King of the animal world and protector of my forests. Yet, stepping out today has become a cause of worry for me and my bretherens.

No, don't get me wrong! We are not having any pandemic like situation the humans have got themselves into and are forced into self created 'lockdowns' in their homes. The fact is our 'homes' have been reduced to small islands and pockets of forests surrounded by oceans of human dominated landscape which is the so called 'developed' world. Mind it, ours is the 'wild' part like the 'Wild Melghat'. But today there are few such 'wild' areas. Once upon a time just a few centuries ago our population was around one hundred thousand i.e. nearly a six or seven digit number. Today we are reduced to a few thousands and yet I am finding it difficult to step out! That's because places like 'Wild Melghat' are just around fifty in numbers in India. And it is expected by most humans that we restrict ourselves to only such small forests! How is it possible? When our population grows, as the human child ventures out to create a world for himself, set up a family and prosper in life, we too are similar. Just that we start venturing out of our families a bit sooner maybe at an age of 2-3yrs because our whole lifespan is about 12-14 yrs in the wild. So we become independent as soon as we learn to hunt and fight from our mother tigress.

The day we think of stepping out, we are beseiged with thoughts of survival that sends a chill down our powerful spines. Our mother has taught us to fight, hunt and hide well. So that's not the problem. The problem starts when after moving just a few kilometers in search of food and territory we suddenly come across a broad cemented pathway. The roaring and speeding automobiles zooming past like ravaging machines through our homes leaving behind the exhausted carbon residues to inhale into our systems and pollute the forests our homes which has already witnessed a massacre of huge number of trees to make these pathways. My mother tells me that these were narrower cuttings called roads and were easy to manouvre safely while crossing to the other side a few years ago but then some business minded self centered human with no thought for wildlife and utmost carving materialistic world decided to make a fast buck in the name of guess what? 'Development'.

So I cannot step out that side of

the forest. Deciding to take a separate route, suddenly a huge coal mine is threatening to eat up my home into a never ending deep and black hole from another side. Giant trucks leaving behind the smoke of thin powdery dust is roaring more than we did together with my siblings. No way out this way, I think. Making my way towards the riverside I am left with few choices I feel if I want to make it to the next neighboring forest which is now seeming farther than I once heard of. The flow of the river does not seem normal though and suddenly a huge body of water is now exists at the rocky bed where as cubs we used to cross over. Downstream a huge wall like structure under construction is blocking the river. Humans constructing it have made their tents around the place cutting trees for firewood and killing animals for food I hear. I must get out of this place immediately.

Alas I am left with almost no way to go to the other forest. A long rumbling iron monster which they call as train had already blocked our exit earlier and since few of my relatives had fallen victim to the bulldozing unstoppable evil we prefer to avoid the infamous 'death on rails' since many a years. So am left with a very limited choice of having to cross the fields near the human homes which has electric wires, canals and many times our paths being crossed by humans and their cattles we are considered as enemy number one. I must also duck those poor but greedy humans who are hand in gloves when they inform those hunters from far away lands about my presence and movement through these fields. These hunters trade my skin and bones for bounties and are lurking in such narrow exits from my forest waiting for me to 'step out'.

I am now petrified by the idea of 'stepping out'. My basic character as a species requires me to settle in a forest which I can protect from the destructions and which would in return give fresh air, oxygen and water to continue life on Earth. But I realise that the moment I step out of my forest I am jeopardising my chances of survival of being able to see the light of another day. Humans must realise that we as a species will perish if we are not allowed to 'step oit' and surely post our extinction the forests will vanish and so would be the beginning of the end of humans on this planet. I hear that a few weeks of 'lockdown' where humans were prevented from 'stepping out' of their homes due to a pandemic has virtually crippled the lives of many of them but has revived and rejuvenated the nature to regain some of its past glory. Humans have become desperate to 'step out' to revive their lives. If such is the case then should we tigers not be given the natural right to step out of their homes? We too have the right to live and flourish. We too are God's creation and we can give back to nature more than any human ever can.

My predicament of 'stepping out' or not is actually a question mark on every action the human does in the name of benefitting its race alone. Because, the day I cannot 'step out' would be the day the humans would start the countdown of their clock to permanent lockdown.

3

Melghat - can be model of eco-tourism

Text & Photo : **Bob Rupani**
Commander : **H.K. Singh & Raja**
Mumbai

I first visited Melghat in the early 1990's, and after a long gap of over 25 years, went there again last year with my friend Commander H.K. Singh and my assistant Raja. We loved being there so much that the three of us again drove down from Mumbai to Melghat in the beginning of March and returned just two weeks before COVID-19 unleashed the "Corona Crisis and Lockdown" on us. I cannot help but wonder, what if the lockdown had happened when we were there. If we had gone just a few days later, we would have been stuck there for a couple of months. Yes, if this had happened our families would have gotten worried and we would have surely been concerned about them too. But being stuck in Melghat would have any day been better than being stuck in Mumbai.

Melghat Tiger Reserve which is situated to the south of the Satpuras, was among the first nine Tiger Reserves in India, and the first one in Maharashtra, notified in 1973-74 under 'Project Tiger'. But due to various reasons which I will not go into here, it's not become as famous or as popular as many other tiger reserves. Which I think is both a good and bad thing. Good because it's not commercialized and overrun with noisy tourists. Bad because not so many people know about it. Also since few travel here, the facilities are somewhat basic and limited too.

Eco-tourism, if planned and executed properly, can contribute significantly in conservation of nature. Done in a proper manner, it can create awareness about forests and instill a love for wildlife. It will also generate employment, particularly for locals. Eco-tourism also has immense potential to produce

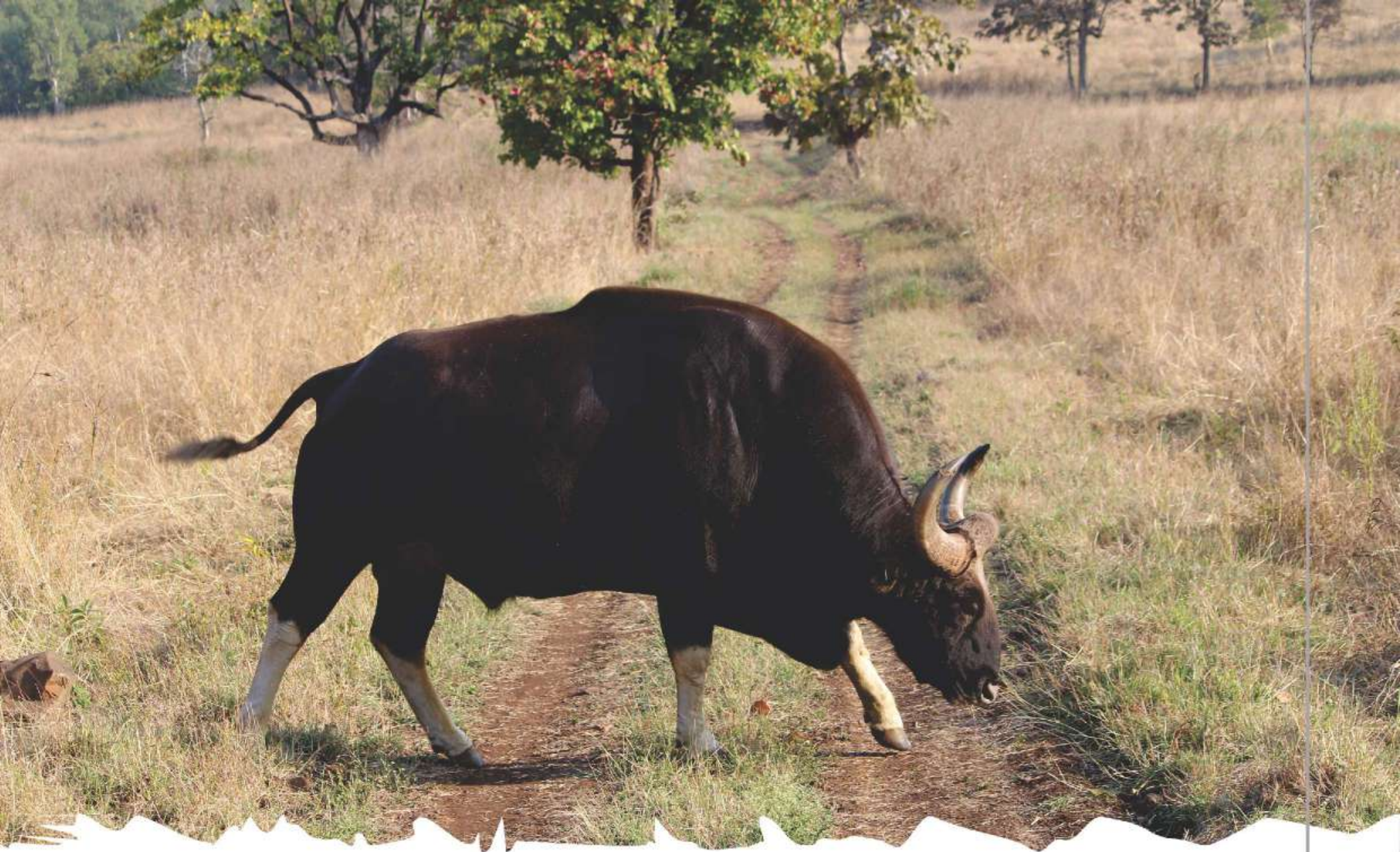

additional funds that the forest department and authorities can utilize to enhance the conservation activities and improve the management of our protected areas.

Since Melghat Tiger Reserve is still unspoiled and not overpopulated with all sorts of unregulated private lodges and resorts, the forest department and government have a great opportunity to make Melghat Tiger Reserve, an exemplary model of sustainable and sensible eco-tourism. The stage and situation in which Melghat is today, presents a tremendous and once in a lifetime chance, to make it a Tiger Reserve, not only every Indian, but the world can be proud of. Nature has liberally blessed Melghat with all its wonderful gifts, now it is up to us and the powers that be, to act responsibly and intelligently. Melghat must be "preserved and presented" in a manner where it gets "popular", while also being "protected properly".

Melghat literally means "meeting of the ghats" and as the name suggests, this beautiful region is a large tract of unending hills and ravines scarred by jagged cliffs. The tropical dry deciduous forest found here is prime tiger habitat and it also shelters a great number of birds and animals like leopard, wild dog, sloth bear, gaur (Indian Bison), cheetal, sambar, barking deer, four horned antelope, porcupine, wild boar, etc. Melghat also has a spectacular variety of plant life and lovely landscapes. Along with all these natural wonders, it can boast of some significant historical monuments and formidable forts like Narnala and Gawligadh too. The

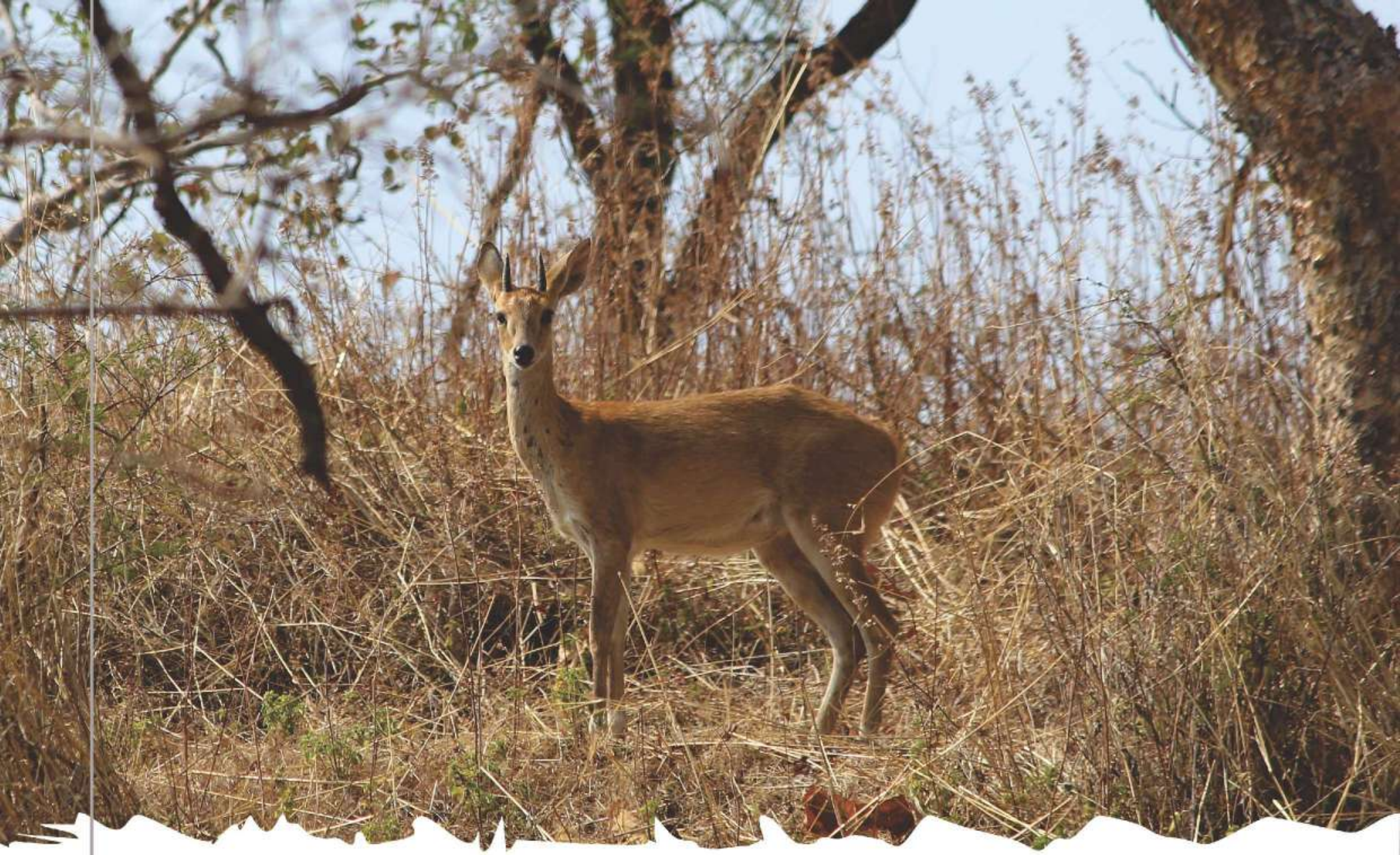

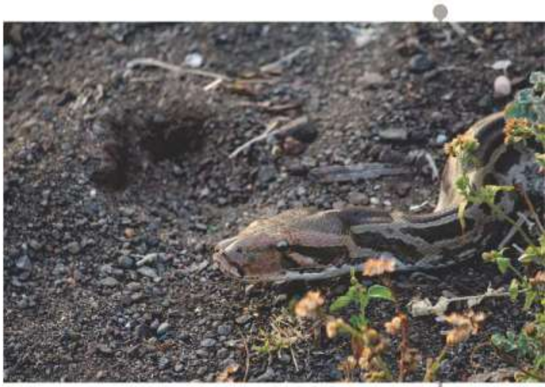

local inhabitants are mainly tribal, belonging largely to the Korku tribe and others like Gond, Nihal, Balai, etc. They have a rich and unique culture and involving them in eco-tourism activities, can also prove to be very beneficial.

During my recent visits I have been fortunate to meet and interact with some young RFO's (Range Forest Officers) like Suhas More, Hiralal Chaudhari, Suhas Kamble, Vishvanath Chavan etc. I have found them all to be very committed, motivated, hardworking and enterprising. While I am still to have the pleasure of meeting Srinivasa Reddy, the Additional Principal Chief Conservator of Forests Melghat, I have been actively following the appreciable work he has been doing. In fact even his other team members like Swapnil Bangde and Prafulla Savarkar, are highly enthused and doing an excellent job. I wish them all the very best and hope they will help make Melghat Tiger Reserve, a great example of ideal eco-tourism in our country.

Note- Bob Rupani is the consulting editor of Overdrive, India's largest automotive media. He is a bestselling author and has also written the critically acclaimed book, "Tracking the Tiger-50 Days in India's Best Tiger Reserves".

■ ■ ■

4

Mystical Melghat

Gargi Vijay Araghavan
Mumbai

It is said that some places fill your heart with joy. The memories you create there are always fresh and you can relive them again and again. For me, a place which takes me back to the days in the forests- careless and free like a wild animal is Melghat. Melghat is a tiger reserve and a home to breath-taking flora and fauna, some of which are a major tourist attraction. It lies in the northern part of Amravati district and is nestled in the Satpuda mountain ranges. The amalgamation of Ghats, the steep terrain and cliffs running into each other has resulted in the name Melghat, which literally means 'meeting of the Ghats'.

Having worked in the tropical rainforests of Western Ghats, the dry deciduous forests of Melghat felt different. These Teak *Tectona grandis* dominated forests had a weird silence every time I walked through them using the *pugdandis* created by the villagers and forest department staff. The forest guards form the major support system while working in the forest as they treat you like their guests and make sure you are comfortable while taking a refuge in their check-posts. I made sure I stopped at these check-posts once in a while to have a chat with them about their sightings of tigers, leopards, sloth bears, forest owlet and other fauna. Apart from their forest updates, the black tea they prepared on the *chulha* with a natural smoky flavour was something I used to look forward too.

I'm a city girl who grew up within the concrete jungles of a metropolitan city like Mumbai and living in a village so far from the busy streets and fast life was something I always craved for. I think it was this longing that led me to this experience of living in Chaurakund, a village 12 km from Harisal (the first digital village in India) inside the Melghat Tiger Reserve. The village has a mixed settlement of

Traditional Korku Dance

Chaurakund Village

indigenous tribal communities namely *Korku*, *Gawali* and *Gond*. I had the chance to interact and spend time with them and by far that is the best experience of my life. I did not feel like a foreigner amongst them as the hospitality they offered was nothing like how people behaved in the city. I felt more like home with the *korkus* than back in Mumbai. I had a field assistant who accompanied me during the surveys and I always told him how he is my local GPS device knowing every route and shortcut within the forest. Instead he told me that I'm more like an elder sister to him and he felt responsible for my safety. I can never forget the time I spent with him and his family- sharing meals, going to the weekly markets to buy the fresh produce and spending our afternoons beneath a shady tree near the river taking about life.

The *korkus* are a friendly bunch of people with their main income being agriculture and seasonal labour. They also venture into the forest to harvest non-timber produce likes leaves, flowers and fruits. A very weird yet interesting thing I observed about *korkus* was the number of cattle each household owned. When wethink about cattle, the obvious use hits our mind- milk, meat and wool. But they neither sold them for meat nor did they sell the milk. On the other hand, *Gawalis* sold milk and earned quite a good amount of money. Being in the same village it was interesting to see how one community was progressing while the other was still lagging behind due to their beliefs. There was something to learn every day from their lifestyle, striking differences in the cultures and traditions. I also feel fortunate enough to experience their traditional *korku* dance where the men dressed up in their traditional attire playing flutes and women in colourful half-saree like dresses dancing in a circle around them. The tunes were catchy and I couldn't resist dancing along with them. This was way better and soothing than the loud music we hear in the cities.

My field days started with waking up to the calls of birds near my hut and the chilly fog-kissed mornings that called for a fire. We used to wake up, have a nice cup of hot black tea beside the fire we created every morning using the dried fallen sticks near the hut. It was short ten minutes of warmth we all needed to kick-start the day. Even the neighbour's dog had become a regular visitor relishing on the rusk and biscuits we ate. We used to leave our hut around morning 7:00 AM and spend the whole day inside the forest, taking a lunch break near a stream and watching the birds around. I still remember the day when my assistant went a bit ahead to fetch water and a group of Wild Boars were waiting to cross the

stream. He came back running as we all know how ferocious boars can be and even attack leading to some unwanted injuries. Once he returned, we watched them cross the stream from a distance and felt lucky enough to not having faced them.

A black-hooded Oriole that I spotted while chatting with a forest guard and sipping on the sweet black tea.

Although it feels like a dream to live inside a forest and experience such adventures on a regular basis, it takes a lot of courage, self-resilience and patience to actually live there for long. The life that we are used to living in the city while the one we face in the forest are like two different worlds. Most of the buddingresearchers or wildlife enthusiasts find a thrill carrying DSLR cameras in their hands and roaming inside the forest spotting different species and adding them to their collections. But what they miss out is the opportunity to interact with the locals and elderly people of the village. We go in these forests as researchers but forget that the forests belong to the tribes and their ancestors. The wild animals and trees are a part of their existence and hence we need to respect their cultures and traditions which have been long ignored. They unknowingly know a lot about co-existence and sustainable development than we do. To experience the real Melghat, one needs to first absorb the ways of living of the indigenous communities here and then may be try to bring in some changes. Due to the fast development in the cities, there is an immense pressure on the forests and indirectly on the inhabitants including the wild animals. We need to be more open towards these tribes and understand their problems rather than dumping our solutions which are a product of our ideas born out of sitting in an air-conditioned office sipping a hot cup of coffee.

As a researcher, my only experience which I would like to pass on to others would be to reconnect to our roots and nature. Melghat or may be any other forest has a lot to offer if we are open-minded to learn and absorb what we get out of it. And those who come from the city to experience the forest life should makethe best of both worlds. Respect nature and her inhabitants and I'm sure she will grant you with a treasure full of learning experiences which can never be found in any of the text books.

My field assistant was an amazing photographer too.

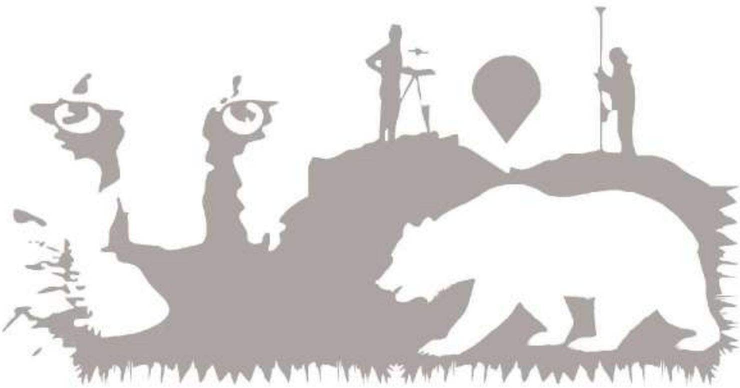

5 Use of remote sensing & GIS in wildlife conservation

Kanak Moharir
GIS Specialist,
Melghat Tiger Conservation Foundation, Amravati

Introduction :

Wildlife Conservation is the practice of protecting wild species and their habitats in order to prevent species from going extinct. Wildlife population experience significant fluctuations as man's influence or encroachment into various wildlife habitats increases. These changes necessitate greater attention to management techniques for the protection of wildlife resources. Habitat analysis and population censussing have become important tools for wildlife managers. Habitat analysis provides a better under standing of wildlife needs within various habitat types, censussing produces data that can be used to evaluate the status of wildlife populations. These techniques can be used to determine the relationship between wildlife populations and habitat, thus improving the management of wildlife resources.

Geographic Information Systems (GIS) involve collecting, capturing, storing, processing, manipulating, analyzing, managing, retrieving and displaying geo - referenced data. Remote sensing is the acquisition of information about an object or phenomenon without making physical contact with the object. Wildlife management requires reliable and consistent information on the abundance, distribution of species and their habitats as well as threats. Therefore, the application of Remote Sensing (RS) and Geographic Information System (GIS) in the wildlife management and conservation aids in data collection and analysis of wildlife abundance, their distribution as well as providing data suitable for conservation planning and management. Geographic information on the distribution of wildlife population forms a basic source of information in wildlife management. Most commonly, distribution is derived from observations in the field of the animal species or their artefacts. Radio-telemetry and satellite tracking have been used to record the distribution of a variety of animal species. Remote sensing is the art and science of capturing the data without any physical contact with it so the both concept are very much useful for the conservation.

Satellite remote sensing undoubtedly has a potential for mapping of animal distribution, but successful applications seem to be few. Coral reefs are mapped using aerial photography and remote sensing imagery. Remote sensing has been applied to quantify the spatial distribution of vegetation biomass. This quantification is mainly done by means of Normalized Difference Vegetation Index. GPS global positioning system also play an import role in conservation with help of this instrument you can monitored all the movement of animal and also stored the data in point and line format. These data are used in GIS for the preparation of animal monitoring maps.

Change detection in forest is also done with the help of remote sensing which can be explained by following example.

Case study :

Most people are familiar with

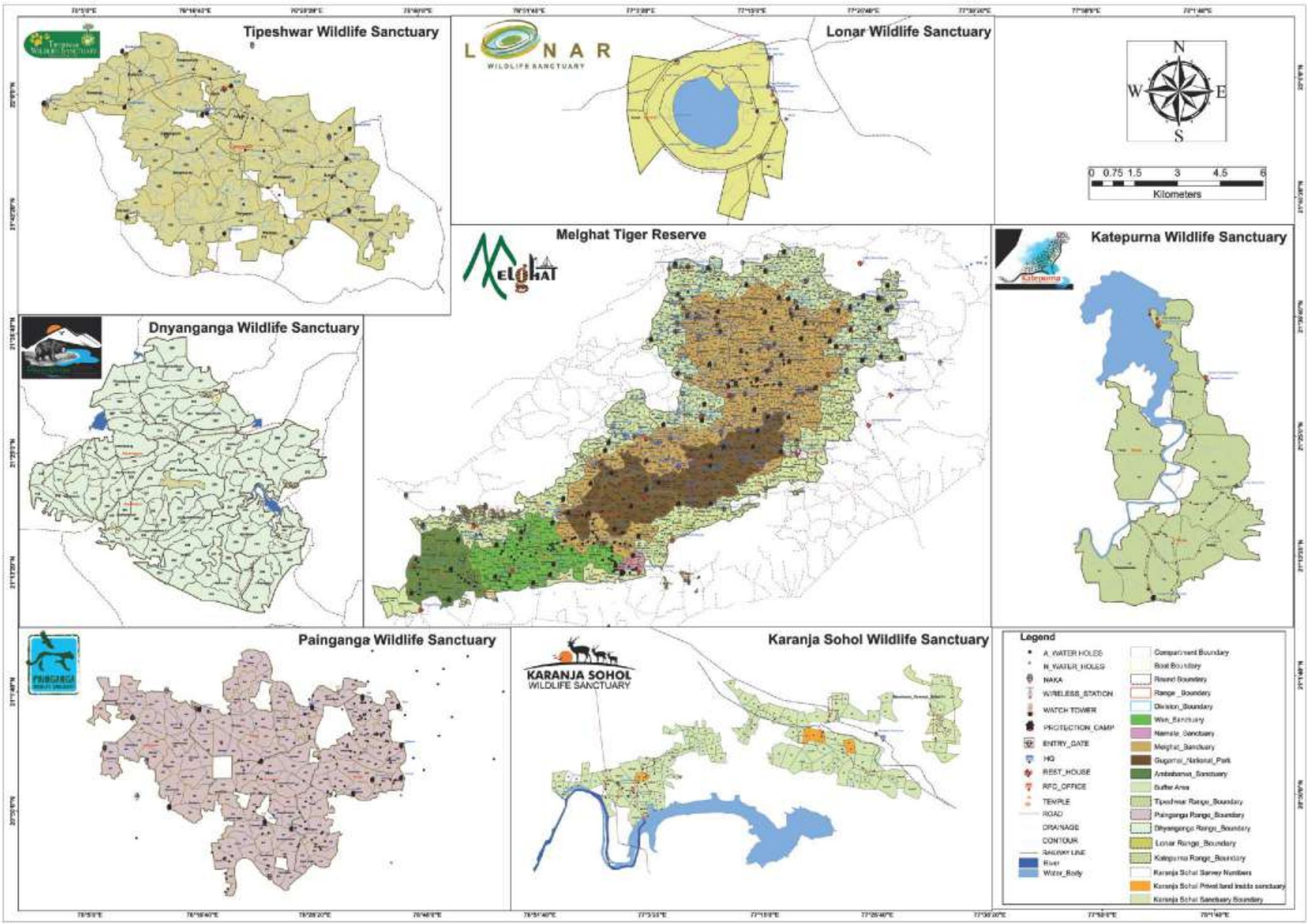

exploring images of the Earth's surface in Google maps and earth, but of course there's more to satellite data than just pretty pictures. By applying algorithms to time-series data it is possible to quantify global land dynamics, such as forest extent and change. Mapping global forests over time not only enables many science applications, such as climate change and biodiversity modeling efforts, but also informs policy initiatives by providing objective data on forests that are ready for use by governments, civil society and private industry in improving forest management. In GIS there are various mappings, e.g. 1. NDVI mapping, 2. FIRE mapping, 3. Change detection and 4. Encroachment etc.

1. **NDVI mapping**:

NDVI helps to differentiate vegetation from other types of land cover (artificial) and determine its overall state. It also allows to define and visualize vegetated areas on the map as well as detect abnormal changes in the growth process. NDVI always ranges from -1 to +1. For example, when you have negative values, it's highly likely that it's water. On the other hand, if you have a NDVI value close to +1, there's a high possibility that it's dense green leaves. But when NDVI is close to zero, there isn't green leaves and it could even be an urbanized area.

$$NDVI = \frac{NIR-RED}{NIR+RED}$$

2. **FIRE mapping**:

A forest fire can be a real ecological disaster, regardless of whether it is caused by natural forces or human activity. It is impossible to control nature, but it is possible to map forest fire risk zones and thereby minimize the frequency of fire, avert damage, etc. Forest fire risk zones are locations where a fire is likely to start, and from where it can easily spread to other areas. Anticipation of factors influencing the occurrence of fire and under standing the dynamic behavior of fire are critical aspects of fire management. A precise evaluation of forest fire problems and decisions on solution methods can only be satisfactorily made when a fire risk zone map is available. Satellite data plays a vital role in identifying and mapping forest fires and in recording the frequency at which different vegetation types/zones are affected. A Geographic Information System (GIS) can be used effectively to combine different forest-fire-causing factors for demarcating the forest fire risk zone map. In Melghat Tiger Reserve Sentinel, Modis data are used for fire monitoring. NASA sends the location on which compartment the fire has started which is then mapped by the GIS Team using GIS tool and then sent to the team on the field which goes to exact location. Owing to this quick and accurate reaction because of map, the fire can be controlled.

3. **Change detection mapping**:

The changes which have occurred in land use land cover i.e in forestry can be identified using satellite data and mapped for a previous condition of the forest and the present condition. The area occupied by forest in past vis-a-vis the present can be easily identify.

The Total area under the Melghat Tiger Reserve

Sr. No.	Division	Head Quarter	Sanctuary	Area (Sq. Km)
1.	Sipna Wildlife Division	Paratwada	Melghat Sanctuary	83,909.70
2.	Gugamal Wildlife Division	Chikhaldara	Gugamal National Park	63,994.79
3.	Akot Wildlife Division	Akot	Wan Sanctuary Narnala Sanctuary Ambabarwa Sanctuary	81,192.22
4.	Melghat Wildlife Division	Paratwada	Buffer Area	46,700.91
5.	Akola Wildlife Division	Akola	Katepurna Sanctuary Karanja Sohol Sanctuary Dnyanganga Sanctuary Lonar Sanctuary	30,034.03
6.	Pandharkwada Wildlife Division	Pandharkwada	Tipeshwar Sanctuary Painganga Sanctuary	54,930.49
			Total	**3,60,762.94**

4. Forest encroachment mapping:

Population pressure and poverty are the main two factors stimulating forest land encroachment. Forests provide new areas for agriculture and a range of subsistence products. With increasing population, more families search land for agriculture or look for fuel wood or timber. With the help of GIS land encroachment mapping can be done. Change detection indicates encroachment area has increased or decreased which can also be shown with the help of GIS mapping.

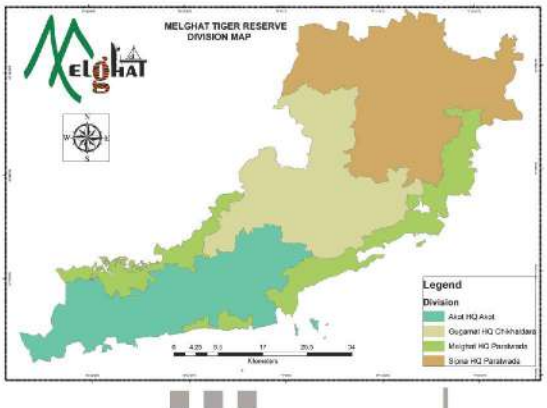

6 MSTrIPES in Melghat – an overview

Apeksha Tarjule
MSTrIPES Team
Amravati

MSTrIPES – Monitoring System for Tigers Intensive Protection and Ecological Status is a Software Based monitoring system launched across Indian Tigers Reserves by National Tiger Conservation Authority (NTCA) and Wildlife Institute of India (WII). Melghat Tiger Reserve was amongst one of the first nine tiger reserves and first in Maharashtra state. Melghat Tiger Reserve is comprised of 1500.49 Sq.km of Core Area and 1268.52 Sq.km of Buffer Area which includes Melghat Sanctuary, Wan Sanctuary, Narnala Sanctuary, Ambabarwa Sanctuary, Gugamal National Park and Buffer Area. Melghat Tiger Reserve is administratively divided into Four Wildlife Divisions viz. Sipna Wildlife Division, Gugamal Wildlife Division, Melghat Wildlife Division and Akot Wildlife Division.

MSTrIPES is a standalone system where all data regarding foot patrolling and ecological data collected during patrolling is stored and analysed by the team of expert. This system helps park managers to understand patrolling efforts taken by frontline staff and the area where patrolling was done. Along with this ecological data collected during patrolling helps park manager to plan habitat development work like artificial waterholes, meadow development, plantations etc. MSTrIPES system started in Melghat Tiger Reserve from last week of April 2017. All Forest Guards and Round Officers of Melghat Tiger Reserve are equipped with GPS devices to capture data relating to Tiger Sightings, Deaths, Wildlife Crime and Ecological observations while patrolling.

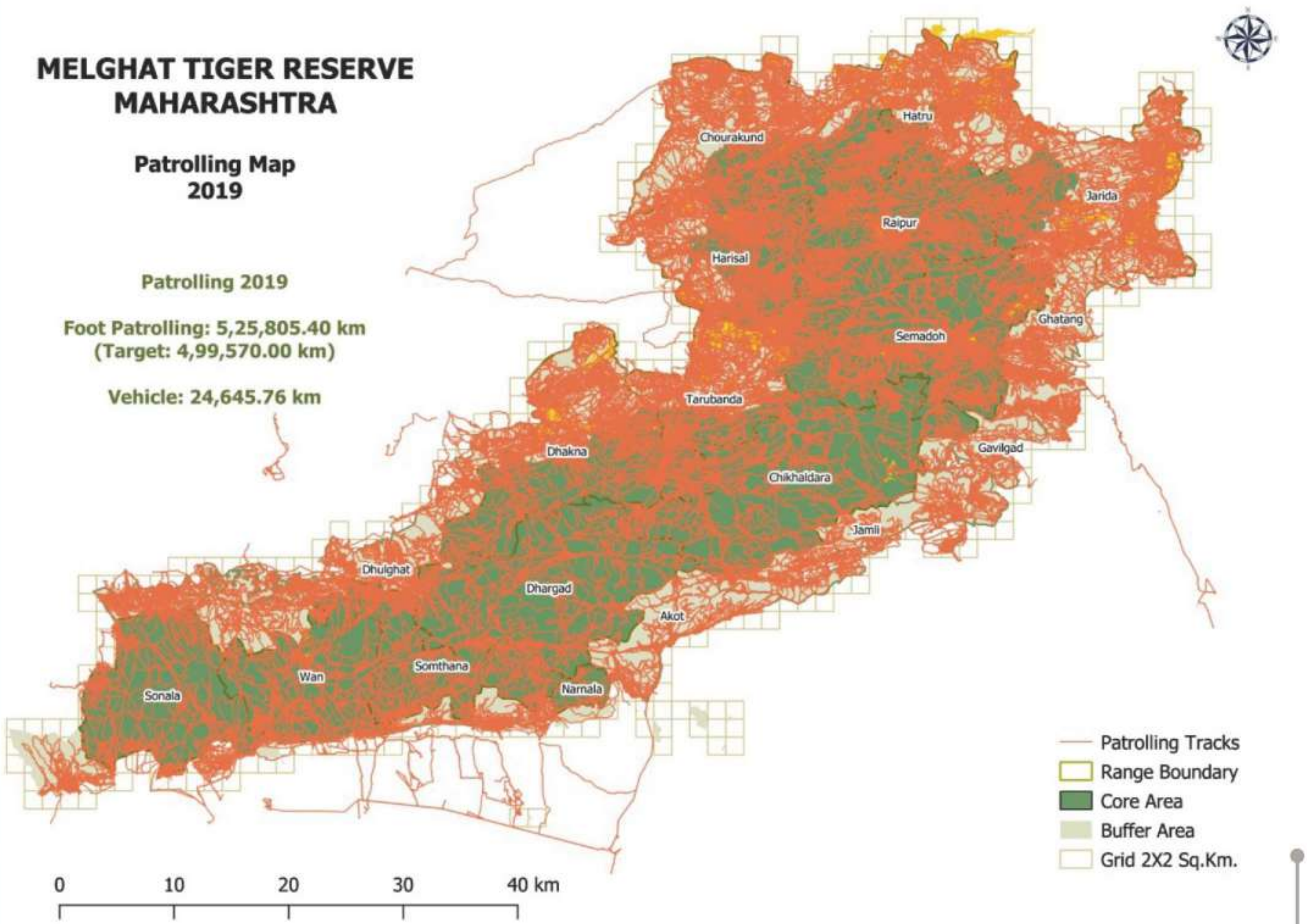

Name of PA	Duration	Foot Patrolling	Vehicle Patrolling	Target Patrolling
Melghat Tiger Reserve (Ambabarwa WLS, Wan WLS, Narnala WLS, Melghat WLS, Gugamal NP & Buffer area)	April 2017 to Dec 2017	2,36,090.40	15,276.57	2,59,740.00
	2018 (Jan-Dec)	4,59,612.20	22,618.49	4,29,000.00
	2019 (Jan-Dec)	5,25,805.40	24,645.76	4,99,570.00
	Jan 2020 to April 2020	1,88,883.00	13,351.51	1,72,720.00
	TOTAL	**14,10,391.00**	**75,892.33**	**13,61,030.00**
Akola Wildlife Division (Katepurna WLS, Dnyanganga WLS & Karanja Sohol WLS)	July 2017 to Dec 2017	20,267.86	2,022.66	25,200.00
	2018 (Jan-Dec)	50,940.55	3,330.84	62,400.00
	2019 (Jan-Dec)	66,082.31	1,989.32	62,760.00
	Jan 2020 to April 2020	25,277.93	1,515.37	21,780.00
	TOTAL	**1,62,568.65**	**8,858.19**	**1,72,140.00**
Pandharkawada Wildlife Division (Tipeshwar WLS & Painganga WLS)	4th Week May to 2nd Week June 2020	11,418.71	943.22	12,700.00
	TOTAL	**11,418.71**	**943.22**	**12,700.00**

MSTrIPES PROTOCOL IN MELGHAT :

All Forest Guards working in Melghat Tiger Reserve has to conduct 30km (Melghat Tiger Reserve) and 40km (Akola & Pandharkawada WL Division) of foot patrolling in his beat every week. This foot patrolling must be done in minimum four different days of the week. Forest guard has to plan his patrolling to cover each and every forest area of his beat. As far as round officers are concerned, they have to conduct 20km (Melghat Tiger Reserve) and 25km (Akola & Pandharkawada WL Division) of foot patrolling in their respective rounds every week. All frontline staff members has to patrol their jurisdiction and record GPS tracks

using GPS and also record observations in site specific data sheets. GPS Based patrolling helps in mapping patrol routes and maintaining a spatial database of patrol tracks.

Patrol Maps along with observations recorded by forest guards help the management analyse and helps to improve future protection efforts. The process is that the forest guards submit their GPS devices and site specific data sheet at an MSTrIPES Office. The weekly patrol records by each forest guard are overlaid on a map of their respective beats alongwith observations. These include human activities, animal sightings, animal sings and animal mortality. Such detailed maps are submitted weekly to the respective Range forest officers, DFOs and Field Director.

Except when faced by any impediment, guards are expected to cover the maximum area of their beat. Sensitive areas identified in a beat may require frequent visit by guards leaving out other areas can have serious implications on the protection of the beat. MSTrIPES has helped in the monitoring reviewing and planning of patrols. By the help from this system we get detailed information about which areas are covered by patrols and which areas require more patrolling.

MSTrIPES also helps guards to improve and make their own patrolling more effective. There is also another benefit in the from the proof of their presence in particular area. To prevent poaching and other illegal activities, it is important that guards patrol their beats at random times. The start and end times of patrols are analysed. This helps the senior forest officers to take corrective measures to ensure that patrolling time is as unpredictable as possible. To increase the stability of Tiger population this is a very essential program.

■ ■ ■

7 Protection camp: redesigning comfort & protection

Er. Manali Tambuskar
Civil Engg.
Melghat Tiger Conservation Foundation, Amravati.

Melghat was declared as a tiger reserve and was among the first nine tiger reserves notified in 1973-74 under the Project Tiger. It is indeed a good opportunity for me to work in Melghat Tiger Reserve. Forest workers day after day struggle to protect wild life under the most extreme of circumstances. Poor securities in antipoaching camps are some of the many problems that confront working in wild in an ever more difficult environment. What is needed, more than ever before, are to provide shelter to these workers. Protection camps are the lifeline for workers working in the core area of Tiger Reserve. These are generally used by Forest guards, vanmajur etc. Nearly 96 antipoaching camps are working in Melghat Tiger Reserve. Some of them are temporary constructed, some of them needed repairs and few of them are newly constructed. Earlier the antipoaching camps were constructed by wooden and locally available materials which were gradually shifted to concrete ones. We started process of making these protection camps cost effective, maintenance free and comfortable to use as per field condition of Melghat. To begin with we developed architectural plan of antipoaching camp having separate space for male and female staff members. To accommodate space requirement, we developed a new design of double storey protection camp having area 447sq.ft. which comprises of ground floor & first floor having a hall with kitchen and toilet on each floor. The building is a reinforced cement concrete structure. Approximately 8 persons

can accommodate in this camp and its terrace can be used as fire watch tower and wildlife observation as the height of building is 20ft. After constructing few of antipoaching

camps we got reviews from the forest guards that these new camps were much more comfortable than old ones and especially our female forest guards were very happy.

■ ■ ■

8

Melghat : perception to perspective

Prasad Samarth
Director,
RISE Foundation

I am a frequent traveller to the Melghat region since 1992. In my teenage years, the safaris were more for fun and adventure. At that time, there was only one 16–20 seater bus provided for the safari and it needed to be booked before hand during the peak season.

Semadoh was a popular forest rest house then, with Kolkas being only for top government officials and ministers.

In the first 5–10 years of my visit to Melghat, the aim was to sight the Melghat tiger, which is still a dream for me. However, during my visits, I realised that the tiger safari was actually a jungle safari, which cleared my perspective of Melghat.

Melghat has hills and grasslands in abundance. Wildlife thrives here. For the past 5 years, I have witnessed a steady growth of animal activity in the region. In addition to Semadoh, there are various other locations for tourists, such as Shahnur, Chowrakund and Harisal to name a few, thanks to the special efforts taken by Forest Department officials.

Tribal culture was one major aspect I encountered during my visits, my curiosity increased and I began exploring. During this exploration, I met Rushikesh Khilare,a psychologist who is researching the Korku tribe's language and culture. I explored remote areas of the Melghat with him, which raised my respect for the tribes and tribal culture. I was also fortunate to meet prominent personalities, young and old. We generally believe that tribal people

live in the forest, but through discussions, I understood that the forest thrives along with the tribal people. This was a revelation.

Worshiping nature is part of the tribal culture. Resources from the forest are also a major part of the tribal lifestyle, but the tribes have a strict moral code of conduct for getting these resources from the forest. Although they use the produce, I observed a traditional process of conservation, too. Therefore, the people here find it surprising to get instructions on forest conservation from outsiders, because it is the base of their culture here.

After interacting with a few people (Rajesh, Soma, Gangaram, Dayaram, Shankar, Suman Mami) in Rushikesh's Group, I understood that *Korku Gaon Panchayat*, which has seven *pradhans* (seniors of the village) is a unique administrative system still in existence. The majority of disputes are resolved through this system at the village level, although criminal offenses are notified to the respective police stations.

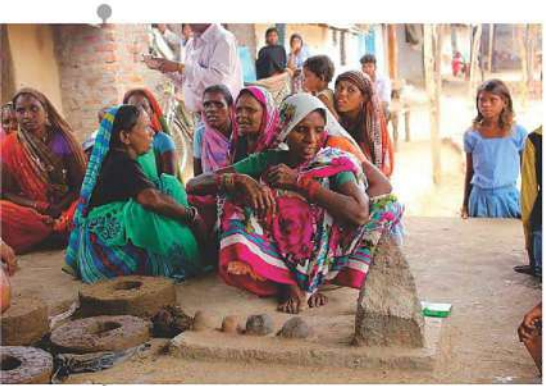

Village development, festivals and their planning and execution, all are done through the *Gaon Panchayat*. The specialty is that even today, this *panchayat* is in force witha moral code of conduct.

The main attraction of this *panchayat*is a special *pagadi* (turban) of honour made out of *kosa* silk and worn by the *pradhans*. In the past 150–200 years, however, with the so-called development, this special turban has lost its traditional values. Rushikesh and team members of the RISE Foundation travelled for over 1000 km in five states to search for *pagadi* artists skilled in tying this special turban. This helped us rediscover the tradition, although because of a lack of finance, the team could not make it a common practice in the community.

One of the beliefs of the Korku tribe (the most populous tribe in Melghat) is *Muthwa Baba*. He is considered the *Gramdevata* (God of the village) and any new auspicious task is initiated after praying for his blessings. There is no temple to him; however, in a few villages, one can find a small, hut-like structure made of bamboo and grassin the centre of the village under a banyan, peepal or neem tree. This is how the Korkus ensure coexistence in the forest by minimal use of forest resources.

As part of their tour,visitors should go around the villages and understand the tribal culture. The huts made of bamboo andmudare a unique feature. They have a natural air-conditioning system, which should be studied. The seasons in Melghat are extreme,and these huts are designed to withstand all seasons.

The dance of the Korkus, called the *Gadli*, is a feast to the eyes. It involves educating the children on how to stay in sync with the forest. Songs, too, are part of this varied culture. The songs and music suitable for different seasons are very enriching. Traditional musical instruments like the dholak and flute are made by individual performers. There is a special *thapti*, which is used by performing women and draws you towards the music, making you want to get up and dance.

In conclusion, along with the wildlife, there is lot to learn about the culture in Melghat, which can be a good opportunity for tourism development. The forest and district administration has taken cognizance of this and I am sure that the journey that has begun as 'Magical Melghat' shall sure reach the destination 'Miraculous Melghat'.

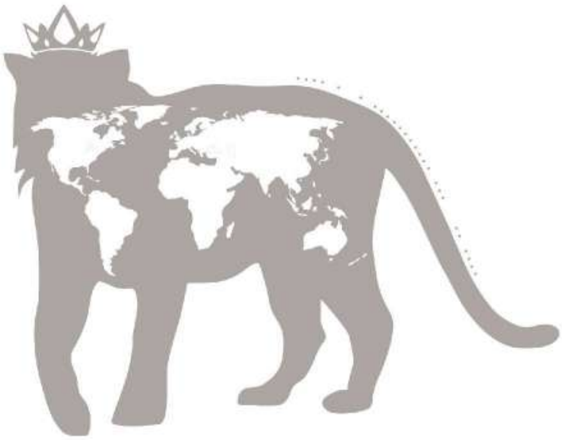

9

Once in a magical medieval world

Samkit Sawla
Amravati

I decided to turn into a tiger, and take a stroll into the forest world.
I went on and on
Walked for long and long
And finally witnessed Baaghraj, the majestic almighty tiger, the king of the forest.
His might, all feared,
His reputation, largely smeared.
His size was massive, and powers supernatural
He was sleeping there on the old trunk, so I moved a bit gradual.

Suddenly he moved, and was about to wake,
And so, I realized, my life was at stake.
For if he fights me, taking me for an invader tiger in his territory, he'll know that I'm a man
And kill me and eat me, so I turned my back and ran.

By the time I got a little further
He had realized there was an observer.
I ran as fast as I could, now well ahead of him,
But knowing that he will catch me somehow,
I turned back human and climbed a tree.

He came there, ferocious and furious, not having a full sight of me hiding in the branches.
He started growling and roaring,
Wanting to make me fall, and soaring.
Men trapped in situations use even the silliest means to liberate.
So, I threw a stick at him, maybe I could scare him off
But he was still mounted on the tree, and wouldn't get off.
I prayed, I begged, and threw some more sticks,
But I was trapped in a situation, no one could fix.

The mystical tiger, honouring his grace
Ordered all his fauna, to gather around the place.

All of them warned me, and advise me to yield,
Because the tiger there was the almighty, and there was nothing he couldn't wield.
The deer said, "His are the forests, and his are the territories,
He governs the winds, and so obey the trees".

By hearing this I lost my spirit, and thought my time had come,
And before I could hear what else the deer had to say, the magic started to run.
The winds blew, the trees swayed
I Lost all my hold, and my body paid.

I lost consciousness as I lost control
I guess I fell down and got eaten the whole.

But I woke, and woke lying near a doctor,
And asked her where did she find me, and what happened to the furious tiger?
And she said, "As you fell from the tree, the tiger realized you were just a seeker
And so, he left you there, after all, he wasn't a man-eater"....

10

Seedballs

Ku. Shilpa K. Ghukse
Forest Guard,
Kasmar Beat,
Katepurna Sanctuary

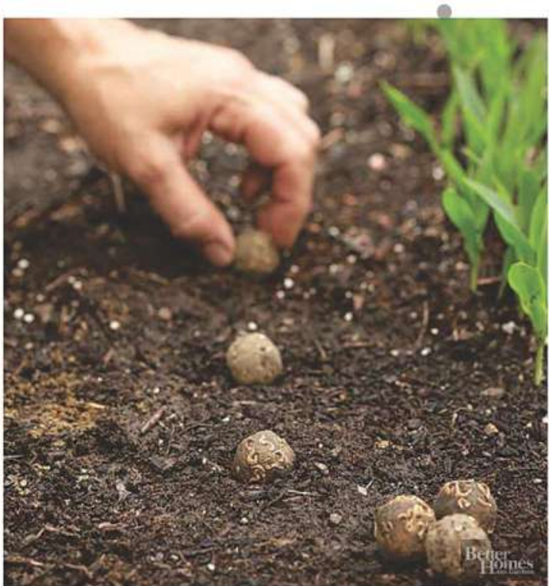

Seedball is a mixture of mud, manure like cow dung, dry leaves and grass, which is organic matter and little bit of water which are subsequently mixed together. Seeds of plants are then taken and covered with this mixture of mud and manure to make small balls.

In Katepurna Wildlife Sanctuary the forest labourers have collected seeds from trees like Amaltaas, Neem, etc. They have then prepared seedballs for plantation during the monsoon of the year 2020. Around one lakh seedballs have been made by the forest labourers for broadcasting at Katepurna Wildlife Sanctuary and Karanja Sohol Blackbuck Wildlife Sanctuary. The seedballs would be broadcasted along road sides and areas where there are fewer trees. The seedballs would be sown by making small sized pits or holes into the ground and covering it with mud. The seedballs assist in germination and protection of seed which are otherwise prone to be eaten or damaged by insects and other creatures.

People should practice planting more and more trees using seedball method.

11

गुलाबी पाण्याचे रहस्य

डॉ. मिलींद विष्णुपंत शिरभाते
सहाय्यक प्राध्यापक, प्राणीशास्त्र विभाग,
शंकरलाल खंडेलवाल कला विज्ञान व
वाणिज्य महाविद्यालय, अकोला

सध्या कोरोनाच्या काळात सर्व वातावरण रहस्यमय झालेले आहे. त्यातच लॉकडाऊन मुळे सर्व बंद असल्यामुळे निसर्गात वेगवेगळे बदल घडतांना दिसत आहे. याच बदलांमध्ये एक बदल जग प्रसिध्द लोणार सरोवरातील पाण्यामध्ये झाला. नेहमी निळसर व हिरवट रंगाची छटा पांघरलेले लोणार सरोवर चक्क गुलाबी रंगाचे झाले व एकच खळबळ उडाली. लोकल मिडिया पासून तर ग्लोबल मिडीया पर्यंत बातमी पोहचली. सोशल मिडिया, टिव्ही चॅनेल व वर्तमानपत्र या सर्वांमध्ये एकच चर्चा की हे पाणी अचानक गुलाबी कसे झाले.

लोणार सरोवर हे लोणार वन्यजीव अभयारण्यात येथे. या अभयारण्याचे व्यवस्थापन मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पा अंतर्गत असलेल्या अकोला वन्यजीव विभाग मार्फत चालविले जाते. पाणी गुलाबी झाल्याचे लक्षात येताच अकोला वन्यजीव विभागाचे विभागीय वन अधिकारी श्री. मनोजकुमार खैरनार यांनी तातडीने अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक तथा मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाचे क्षेत्र संचालक श्री. एम.एस. रेड्डी यांच्या मार्गदर्शना खाली पाण्याची तपासणी करण्याचे योजिले, त्यासाठी लोणार सरोवरातील पाण्यावर Ph.D. करणारे डॉ.प्रा.श्री. हरिष मालपाणी यांच्याशी संपर्क करून या पाण्याची तपासणी कशी व कुठे करावी याबाबत मार्गदर्शन घेतले असता त्यांनी नागपूरच्या निरी संशोधन केंद्रात पाण्याने नमुने पाठवायला सांगितले, पण लोणारला जावून पाण्याचे नमुने आणणार कोण हा एक प्रश्न होता. कारण बुलढाणा व अकोल्यात कोरोनाचे पेंशट वाढतच होते व पाण्याचे नमुने शास्त्रीय पध्दतीने घ्यावयाचे होते. तेव्हा श्री. खैरनार साहेबांनी मला फोन करून विचारले की तुम्ही पाण्याचे नमुने घेण्यासाठी आम्हांला सहकार्य कराल का? मी लगेच होकार दिला कारण हे माझ्या आवडीचे काम होते. भारतातील थोर शास्त्रज्ञ स्व.डॉ. गणेश वानखडे सरांच्या मार्गदर्शनात मी असे कामं बरेच वेळा केली होती. मला लगेच श्री. खैरनार सरांनी ट्राव्हलिंग पास काढून दिली व मी दिनांक 10 जून 2020 रोजी दुपारी लोणारला पोहोचलो, खाली

उतरलो तेव्हा पाऊस सुरू झाला होता. पाऊस थांबल्यावर वन्यजीव विभागाच्या कर्मचाऱ्यांसाबेत डॉ. हरिश मालपाणी सरांनी सांगितल्याप्रमाणे विविध भागातील पाण्याचे नमुने गोळा करून त्या बाटल्यांवर त्यांची माहिती म्हणजे त्या जागेचे GPS लोकेशन टाकून व त्या संदर्भातील कागदपत्रे तयार करून लगेच अकोल्याकडे प्रस्थान केले. अकोल्यात रात्री 11 वा. पोहोचलो व सकाळीच श्री. खैरनार सरांच्या ताब्यात ते नमुने दिले त्यांनी निरी मध्ये सर्व चौकशी करून ठेवली होती. लगेच नागपूरला पाण्याचे नमुने पाठविण्यात आले. त्याच दिवशी संध्याकाळ पर्यंत ते नमुने निरी मध्ये पोहोचले. सुदैवाने निरी मध्ये माझे मित्र श्री. अतुल मालधुरे यांच्याकडेच हे तपासणाचे काम होते. 2 दिवसांनी निरी मधून पत्र आले की या पाण्याचे व मातीचे सॅम्पल कलेक्ट करायला त्यांची टिम येणार आहे. या टिमला मी कॉर्डीनेट अशी सुचना मा. खैरनार सरांनी दिली. निरीच्या पत्रात बोटीची व्यवस्था करावी अशी मागणी केली होती. मग बोटीची शोधाशोध सुरू झाली. जिल्हा आपत्ती व्यवस्थापन कक्षाकडे बोट होती पण ती खुप मोठी होती. ती बोट साधारण 1 ते 1.5 किलोमीटरचा उतार उतरून खाली उतरविणे शक्य नव्हती. बोटी बंदोबस्त होत नव्हता व निरीच्या टिमला सरोवराच्या मध्ये जावून पाण्याचे सॅम्पल घ्यायचे होते. हि समस्या मी निसर्गकट्टाचे श्री. अमोल सावंत यांना सांगितली, त्यांनी हि समस्या एका मिनिटात सोडवली, त्यांनी विचारले की पाण्यात सॅम्पल घ्यायला एकच माणूस जाणार असेल तर, कोटपूर्णा अभयारण्यात एक कयाक बोट (फक्त 2 माणसांची बोट) आहे व ती वजनाला पण हलकी आहे. मी लगेच निरीच्या टिमला विचारले त्यांनी काही हरकत नसल्याचे सांगितले. मग अमोल सावंत यांनी श्री. खैरनार सरांची परवानगी काढून काटेपूर्णा अभयारण्यातील बोट चालक श्री. प्रेम खंडारे यांना कयाक बोट घेऊन लोणारला पाठवले सोबतच ट्रकच्या ट्युब मधून मच्छी पकडणार या एका व्यक्तीला पण पाठवले जेणेकरून बोटीला काही प्रॉब्लेम आला तर त्या ट्युबच्या माध्यमातून सरोवराच्या मध्यभागी जाता येईल. दिनांक 15 जून 2020 ला दुपारी 3 वाजता आम्ही सर्व निरीच्या टिमसह खाली सरोवराजवळ पोहोचलो. सरोवरातील पाण्याच्या काही टेस्ट तिथेच घेण्यात आल्या. उदाहरणार्थ P.H., Salinity, Temperature, Humidity etc.

त्यानंतर कयाक बोट व्दारे सरोवराच्या किनार्यापासून 100 फुट आत जाऊन पुर्व, पश्चिम, उत्तर, दक्षिण व मध्य भागातील 10 मीटर खोल पाण्याचे व मातीचे सॅम्पल काढण्यात आले. त्याचे व्यवस्थित वर्गीकरण करण्यात आले. हे सर्व कार्य निरीचे Dr. Gajanan Khadse, Sr. Principal Scientist, व Dr. Atul Maldhure, Junior Scientist, CSIR NEERI, Nagpur यांनी केले.

लोणार वनपरिक्षेत्रातील वन कर्मचारी Shri. Sanjay Bhagwan Napte (RFO / Wanpal), Wanrakshak, Shri. Kailas Sarkate, Gajanan Shinde, Suresh Mane व

Dnaneshwar Shinde व काटेपूर्णा अभयारण्यातील वाहन चालक श्री. विलास कैलास अकोडे, बोट चालक श्री. प्रेम खंडारे, अक्षय डाखोरे यांनी मोलाचे सहकार्य केले.

लोणार सरोवर हे जागतिक स्तरावर प्रसिध्द असले तरी त्यांच्या संरक्षण व संवर्धन विषयी पुर्वी कमालीची अनास्था होती. या सरोवरावर देशी विदेशी अनेक अभ्यासकांनी अनेक रिसर्च पेपर लिहीले पण त्याचा उपयोग शासनाला अथवा लोणार सरोवराच्या संवर्धना-साठी हवा तसा उपयोग झाला नाही. या परिसराला वन्यजीव अभयारण्याचा दर्जा मिळाला व सरोवराचे चित्रच पालटले. आता या परिसरात संरक्षण व संवर्धनाची कामे शास्त्रीय दृष्टीकोनातून होतात. या परिसरात 24 तास नजर राहण्यासाठी ई सर्विलन्स कॅमेरे लावले आहे. नियमित गस्त होत आहे. त्यामुळे या भागात मानवी हस्तक्षेप कमी होऊन वन्यजीवांचा वावर वाढला आहे. नुसत्या पर्यटनाला वन पर्यटनाची व लोणारच्या शास्त्रीय महत्वाची जोड मिळाली आहे. आता येथील स्थानिक गाईड या सरोवरातील मंदिरासोबतच येथील संपन्न जैवविविधतेची माहिती देतात. यासाठी त्यांना मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाव्दारे विशेष प्रशिक्षण दिले आहे.

मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाचे क्षेत्र संचालक तथा अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक मा.श्री. एम.एस. रेड्डी सरांच्या मार्गदर्शनात या लोणार अभयारण्याचे योग्य व्यवस्थापन होत आहे, याचा दाखला म्हणजे या परिसरात आज बिबट्याचा वावर वाढला आहे. ट्रॅप कॅमेरात एकाच वेळी 3 बिबट्यांचे फोटो मिळाले.

गुलाबी पाण्याचे रहस्य शोधतांना मला मात्र लोणार सरोवराच्या संवर्धनासाठी चाललेले अथक परिश्रम दिसले. मी गेल्या 10 वर्षांपासून नियमित लोणार सरोवराला भेट देतो आहे, माझ्या कॉलेजच्या विद्यार्थ्यांना येथे स्टडी टुर साठी आणतो आहे. पुर्वी या परिसरात रिकामटेकडया लोकांची गर्दी असायची, झुडपांखाली दारूच्या बाटल्या, परिसरात प्लास्टिकचा कचरा दिसायचा आता मात्र हे चित्र बदलेले आहे. पुर्वी कोणी ही या परिसरातील माती, पाणी व वनस्पती घेऊन जात होते. आज मात्र त्यांना रितसर परवानगी घेऊनच सॅम्पल घेता येतात. मागच्या दहा वर्षाचा रेकॉर्ड लक्षात घेता पाण्याची पातळी ही कमी झालेली आहे. हे ज्याला आपण लेस दॅन 50% असं म्हणू व यामध्ये Dissolved Solid चे परसेंटेज वाढलेले असून तापमान व हुमीडिटी व TDS चा एकत्रित परिणाम झाल्यामुळे पाण्यामध्ये असलेला शेवाळ हा गुलाबी रंगाचा झाला असावा असे शास्त्रतज्ञांचे मत आहे.

अकोला वन्यजीव विभागाच्या संरक्षण व संवर्धनाच्या या कार्यामुळे लोणार परिसराचे भविष्यात रूप बदललेले नक्की दिसेल यात शंका नाही.

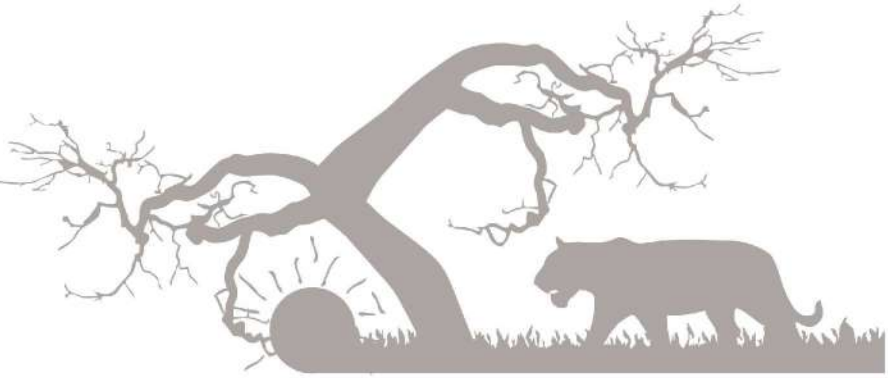

12

टिपेश्वर अभयारण्य

उमेश प्रभाकर गोहेकर
वनरक्षक,
टिपेश्वर अभयारण्य

टिपेश्वर अभयारण्य हे यवतमाळ जिल्हातील केळापूर व घाटंजी तालुक्यात पैनगंगा नदीच्या खोऱ्यात विस्तीर्ण पसरलेले आहे. महाराष्ट्र राज्यातील असे एकमेव अभयारण्य आहे की, ते राष्ट्रीय महामार्गावरून फक्त 1 कि.मी. अंतरावर आहे. हे अभयारण्य 1997 साली घोषित झाले असून ते 148.62 चौ.कि.मी. मध्ये विखुरलेले आहे. टिपेश्वर जंगलात असलेल्या टिपई देवीच्या मंदिरावरून या जंगलाला टिपेश्वर हे नाव पडलेले आहे. हिरव्यागार वनराई मध्ये उंच डोंगराळ व दऱ्या खोऱ्याचा भाग असल्यामुळे या ठिकाणी विविध जातीच्या वनस्पती आढळतात, तसेच इतर वन्यप्राणी सुध्दा मोठ्या संख्येने आढळतात. आपला राष्ट्रीय प्राणी वाघ हा टिपेश्वरची ओळख आहे. टिपेश्वर अभयारण्यामध्ये टिपेश्वर मारेगाव या नावांचे दोन गाव होते. त्या गावांचे 2013 व 2014 मध्ये पुनर्वसन करण्यात आले. त्या वेळेस टिपेश्वर मध्ये फक्त 4 वाघाचे वास्तव्य होते. नंतर वाघाची संख्या झपाट्याने वाढत जात 2016 मध्ये 10 वर पोहचली. आता टिपेश्वर मध्ये 20 वाघ असल्याची नोंद आहे. टिपेश्वर अभयारण्यामध्ये आत राहणाऱ्या स्थानिक लोकांचे आयुष्य फारस सुखाच नव्हतं. वन्यप्राण्या-बरोबर सततची संघर्षाची भिती व अगदी मूलभूत गरजापासून वंचित ठेवणार आयुष्य त्यामुळे त्यांच दारिद्रय कायमच होते. त्याचे मुलं-बाळ सुध्दा त्याच दारिद्रयात पिसत होते. शिक्षण व रोजगारचा अभाव यामुळे त्यांच्या मुलाबाळांना सुध्दा जंगलातील वनउपज गोळा करून जगावं लागत होते. जगण्याचा उत्तम पर्याय मिळाला की, सर्व जंगलातील राहणारे लोक जंगलात राहणे पसंत करत नाही. म्हणूनच टिपेश्वर व मारेगाव गावांना पुनर्वसन केल्या बरोबर अतिशय आनंदाने लोक पुनर्वसित क्षेत्रात राहण्यास तयार झाले. त्याकरिता

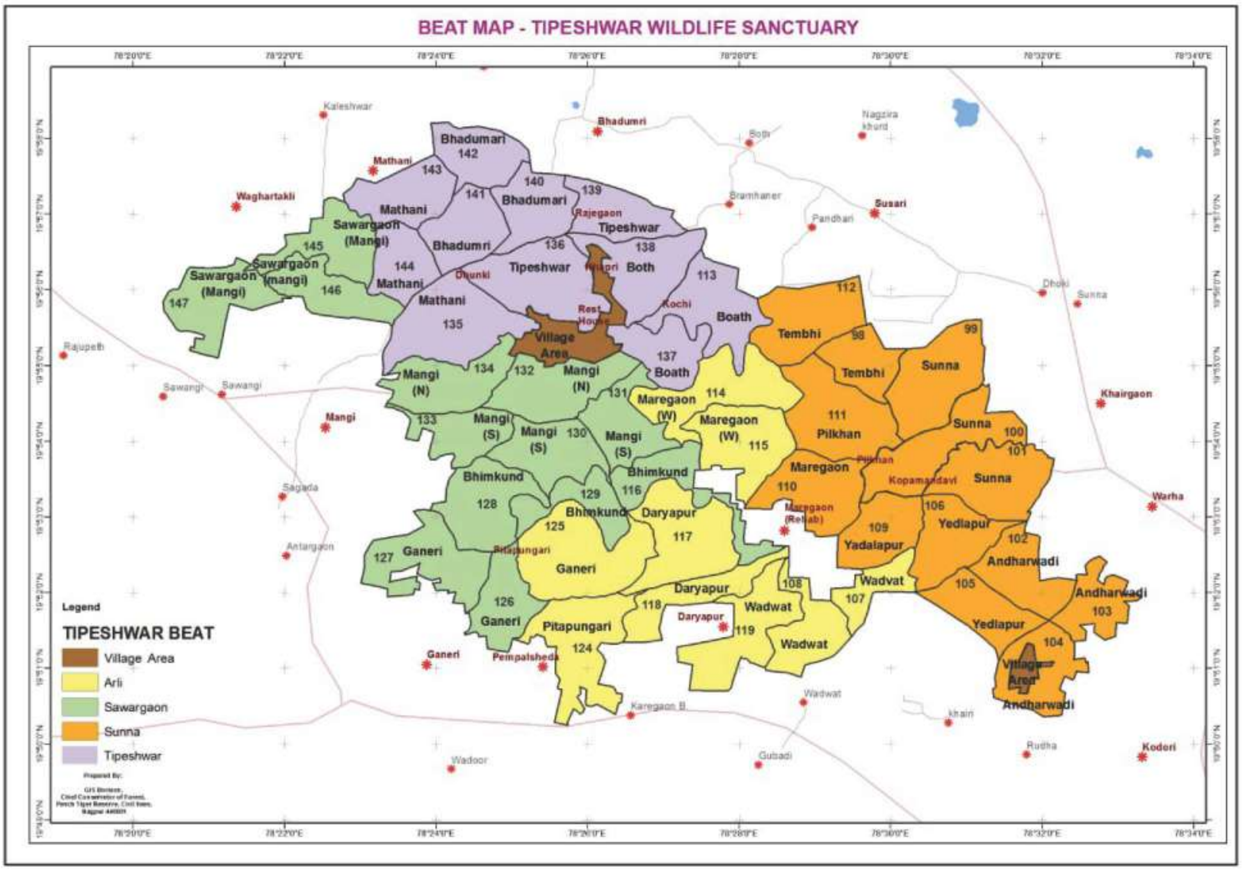

लोकांच्या आर्थिक, शैक्षणिक व सामाजिक स्थिती सुधारल्या गेली. ही योजना अशी राबवल्या गेली तर त्यात लोकांचा पण फायदा व वाघांचा पण.

जंगलातून पुनर्वसन झाल्याच्या 6 वर्षे नंतर भक्ष्यांची संख्या दुप्पटीने वाढली. त्यासोबतच वाघांची संख्येत पण पाच पट वाढ झाल्याचे निदर्शनास आले. टिपेश्वर गावचे तलाव जणू वाघांना नंदनवनच वाटू लागले होते. टिपेश्वर गावाकडून वाघांना तलाव व टिपेश्वर शेती आताच्या घडीला टिपेश्वर कुराण (मीडो) सप्रेम भेट मिळाली असेच वाटत आहे. तेथे आता 1 वाघीण व तिचे 3 बछडे अतिशय आनंदाने राहत आहे. मारेगाव चे पण शेती (कुरण) 410 हेक्टर हे सुध्दा एक वाघिण व चार बछडे कोणताही मानवी हस्तक्षेप नसल्यामुळे व भक्षांची संख्या भरपूर प्रमाणात असल्यामुळे ती वाघिणी 4 बछड्यांना जगू शकत आहे. टिपेश्वर अभयारण्यात असे वैशिष्टय पूर्ण ठिकण आहे की, तेथे हमखास व्याघ्र दर्शन होते.

पिलखान नाला : पिलखान नाला हा बारमाही वाहणारा असून सतत पाणी असल्यामुळे नाल्याच्या सभोवताल हिरवळ, चंदनाचे झाडे व बांबू आहे. त्यामुळे तेथील वातावरण थंड व भक्ष्यांचे प्रमाण भरपूर असल्यामुळे तेथे 1 वाघिण (T1) व 4 बछड्यांचे ते क्षेत्र बनले आहे.

टिपेश्वर तलाव : टिपेश्वर तलाव म्हणजे टिपेश्वर अभयारण्याचा आत्मा आहे. तलावाला बारमाही भरपूर प्रमाणात पाणी असते. जवळच टिपेश्वर गावठाण क्षेत्रामध्ये सीताफळ, आंबा, चिंच, बोर, बेल, कवट इ. प्रकारचे फळ-झाडे मोठ्या प्रमाणात आहे. तसेच टिपेश्वर कुरण विकास क्षेत्रात गवत भरपूर आहे व सध्या त्या क्षेत्रामध्ये वाघिण (T2) व 3 बछड्यांचे वास्तव्य आहे. या व्यक्तिरिक्त मारेगाव मिडो, नविन रस्ता, शिकारी रस्ता, सावरगाव येथे पण व्याघ्र दर्शन होते.

या सोबतच अभयारण्य क्षेत्राजवळच वाघाडी नदीचा धबधबा टिपेश्वर च्या सौंदर्यांत आणखी भर पाळतो. पावसाळी हंगामात हा धबधबा सर्वांचे मन मोहून घेतो. तसेच वाघ या सोबतच रानकुत्रे, अस्वल, चांदी अस्वल याचे पण अस्तिव तिथे आढळते. टिपेश्वरमध्ये वाघ असणे का गरजेचे आहे? टिपेश्वरच्या सभोवताल 24 गाव लागून आहे. गावातील शेतकऱ्यांच्या शेतीचे नुकसान रानडुक्कर, नीलगाय, चितळ, माकड मोठ्या प्रमाणात करत असते. तरी त्यांची संख्या नियंत्रित ठेवण्याचे काम वाघ व बिबट करत असतो. तसेच गावातील पाळीव जनावरे वाघाच्या भितीमुळे जंगलात येऊ शकत नाही. गावातील अवैध वृक्ष तोडीला आळा बसते. त्यामुळे जंगल कटाई प्रमाण मोठ्या प्रमाणात कमी झाले आहे. जंगल असल्यामुळे पाऊस जास्त पडत असतो. त्यामुळे सभोवतालच्या गावांना बारमाही पाण्याची उपलब्धता होत असते.

वाघ हा आपला राष्ट्रीय प्राणी असून निसर्गाने आपल्याला दिलेली अनमोल भेट आहे. वाघ हा अन्नसाखळीचा महत्वाचा घटक असून देवी-देवतांनी सुध्दा वाघाला आपले वाहन बनविले आहे. तसेच जागतिक स्तरावर वाघाने भारताला महत्वाचे स्थान प्राप्त करून दिले आहे. तसेच वाघाच्या संख्येत महाराष्ट्राचा चौथा क्रमांक असून 312 वाघ आहे व त्यापैकी टिपेश्वर अभयारण्यामध्ये 20 वाघ आहे, यांचा आपल्याला अभिमान वाटायला हवा. आपण आपला अन्नसाखळीचा कणा म्हणजे आपला राष्ट्रीय प्राणीच वाचवू शकलो नाही तर आपण काय वाचवू शकणार आहोत. वाघ वाचविणे काळाची गरज आहे.

"वने आणि त्यातील वाघ यांचा विनाश करू नये आणि वाघांना वनातून नष्ट करू नये, कारण वनाशिवाय वाघ नाहिशे होतात आणि वाघशिवाय वने नाहिशे होतात."

13

ज्ञानगंगा अभयारण्यातील सोनेरी पहाट

श्रीधर अंभोरे
ज्ञानगंगा अभयारण्य, गाईड,
देवारी, ता.जि. बुलढाणा
शब्दांकनः अमोल सावंत, अकोला

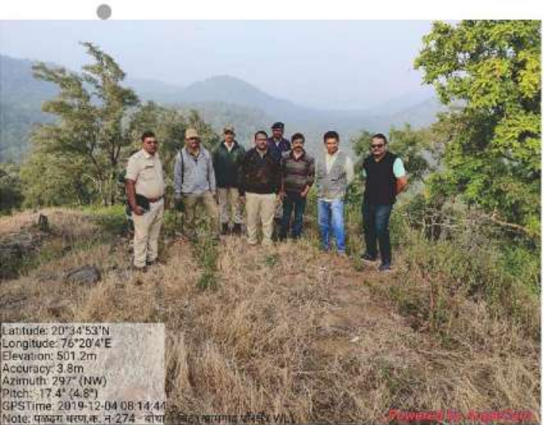

बुलढाणा जिल्हातील अजिंठा पर्वतरांगात वसलेले ज्ञानगंगाचे जंगल हे महाराष्ट्रातील इतर जंगलाप्रमाणे पुर्वी समृध्द होते, या भागातील विविध वृक्षांमुळे येथे उच्च दर्जाची जैवविविधता होती. या जंगलाच्या मधोमध माझे देवारी गांव, माझे गांव हे वन ग्राम आहे. आमच्या गावातील गावकरी आज पण तेव्हाच्या घनदाट अरण्याच्या गोष्टी सांगतांना हरवून जातात. 1960 च्या दशकात तर या भागात वाघांची संख्या पण लक्षणीय होती. साधारण 1970 नंतर मात्र या ज्ञानगंगा जंगलाला वृक्षतोड, चराई व शिकारीचे ग्रहण लागले व हळुहळु ले जंगल विनाशाकडे वाटचाल करायला लागले. बुलढाणा-खामगांव रस्तावर हे जंगल असल्यामुळे चोरटी वाहुतकीला उत्तम रस्ता होता त्यामुळे लाकुड तस्करी करणारे लोक अवैध कटाई करून खुले आम लाकडं भरून ट्रक घेऊन जात. अधिकारी किंवा वनग्रामचे लोकं अडवायला जात तेव्हा हे लोक दमदाटी करून धमकावत असतं यामुळे छोट्या मोठ्या चकमकी पण घडत होत्या अश्याच एका चकमकीत आमच्या गावातील एका व्यक्तीचे लाकुड तस्करांनी हातपाय मोडले होते, तो व्यक्ती अनेक वर्षे अंतरूणावरच होता. अश्या परिस्थित देखील आमचे गांव वन विभागाला सहकार्य करीत होते.

या भागात अंजनचे वृक्ष मोठ्या प्रमाणात आहे. त्यामुळे येथे गुरे व मेंढी चराई मोठ्या प्रमाणात होत होती. अंजनाचा पाला मेंढ्यासाठी पौष्टीक चारा असतो त्यामुळे याची कटाई पण मोठ्या प्रमाणात होत होती. चराई मुळे जंगलात फक्त उघडी बोडकी टेकड्या दिसत होत्या गवत फक्त नावालाच उरले होते. वन विभाग चराईसाठी पासेस देत असतं पण काठेवाडी व मेंढपाळ लोक वन अधिकाऱ्यांशी संगनमत करून राखीव क्षेत्रात पण चराई करीत होते. हे सगळं मी लहानाचा मोठा होत होत पहात होतो. पण काही करू शकत नव्हतो. लहानपणापासूनच जंगलाचे व निसर्गाचे निरीक्षण करण्याचे वडे जडले होते त्यामुळे या जंगल्याच्या चप्प्या-चप्प्याची माहिति होती.

स्व. मोहन झा सरांनी बुलढाणा वन विभागाचा पदभार स्विकारला व ज्ञानगंगाच्या जंगलाची दुर्देशा संपली, त्यांनी वन व्यवस्थापन समित्या स्थापन केल्या व लोकांच्या मदतीने जंगलाचे संरक्षण करणे सुरू केले. त्यांनीच वन पर्यटनाचा पाया रूजविला. त्यावेळेस मी पर्यटक मार्गदर्शक म्हणजेच टुरिस्ट गाईड म्हणून निवडलो गेलो. माझ्या नुसत्याच भटकंतीला एक नविन दिशा मिळाली, त्या वेळेस पण बऱ्याच अडचणींना सामान करावा लागला कारण जंगल फिरायचे म्हणजे तसे रस्ते निर्माण

करणे तसेच जिप्सीची व्यवस्था करणे गरजेचे होते पण ते शक्य झाले नव्हते. स्व. मोहन झा सरांच्या बदली नंतर वन पर्यटनाकडे कोणी गांभीर्याने पाहिले नाही, पण मी एकलव्या सारखा एकटाच जंगलाकडून शिकत होतो व पर्यटकांना मार्गदर्शन करीत होते.

महाराष्ट्र शासनाने दिनांक 9 मे 1997 मध्ये 203.56 वर्ग कि.मी. जंगल राखीव वनक्षेत्रासाठी ज्ञानगंगा अभयारण्य म्हणून घोषित केले व दिनांक 13 जानेवारी 1998 रोजी या अभारण्याच्या व्यवस्थापनाची जबाबदारी अकोला वन्यजीव विभागाकडे सोपविण्यात आली. मग रस्ते व पाणवठे तयार करण्यात आले पण या कामांमध्ये संरक्षण व पर्यटन विकास याबाबत ठोस असे नियोजन नव्हते त्यामुळे या भागात पर्यटन वाढतं नव्हते. सन 2017 मध्ये मा.श्री. एम.एस. रेड्डी सरांनी मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाचे क्षेत्र संचालक व मुख्य वनसंरक्षक अमरावती विभाग या पदाचा पदभार स्विकारला व ज्ञानगंगा अभयारण्यात खऱ्या अर्थाने सोनेरी पहाट झाली.

श्री. रेड्डी सरांनी झपाट्याने कामाला सुरूवात केली. सर्व प्रथम संपुर्ण ज्ञानगंगा अभयारण्यात रस्तांचे नेटवर्क तयार केले, अवैद्य चराई व कटाईवर आळा घातला. सोबतच वन पर्यटनाच्या विकासासाठी प्रयत्न सुरु केले. स्थानिक युवकांची निवड करून त्यांना गाईड ट्रेनिंगला पाठवले व शास्त्रशुध्द ट्रेनिंग दिले, ट्रेनिंग दरम्यान मेळघाट, पेंच, ताडोबा, बोर व उमरेड कारंडला येथील व्याघ्र प्रकल्पांना आम्ही भेटी दिल्या तेथील पर्यटन कसे चालते हे पाहिले. मी जरी जुना गाईड होते तरी माझ्यासाठी हे सर्व नविन होते. ट्रेनिंग मध्ये आम्हाला फक्त जंगलाची माहिती दिली नाही तर पर्यटकांशी कसे वागावे, आपल्या अभयरण्याची माहिती सोशल मिडियावरून कशी जगभर पोहचावावी या बद्दल पण प्रशिक्षण दिले. आज रोजी ज्ञानगंगा अभयारण्यात 9 गाईड आहेत. वाढत्या पर्यटनामुळे आम्हाला रोजगार मिळाला, जीवनातील छोटे मोठे स्वप्न पुर्ण करण्याकरिता आर्थिक आधार मिळाला. माझे स्वप्न होते की, आपल्याकडे पण गाडी असावी व त्या गाडीमधून मी पर्यटकांना ज्ञानगंगा अभायारण्यात फिरवावे, हे स्वप्न पण पुर्ण झाले. आज माझ्याकडे स्कॉर्पिओ आहे. माझ्या नियमित पर्यटकांला लिस्ट मध्ये विदेशी पर्यटकांचा पण समावेश होते, मुंबई-पुण्यातील काही पर्यटकांना मी थेट शेगांव व बुलढाणा येथुन घेऊन येतो व ज्ञानगंगा अभयारण्य दाखवितो.

ज्ञानगंगा अभयारण्या वन-वन्यजीव संरक्षण व संवर्धनाचे अत्यंत नियोजनबध्द कार्य सुरु आहे. त्यासाठी अपर प्रधान मुख्य वन संरक्षक तथा मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाचे संचालक श्री. एम.एस. रेड्डी सरांच्या मार्गदर्शनात अकोला वन्यजीव विभागाचे विभागीय वन अधिकारी मा.श्री. मनोजकुमार खैरनार, बुलढाणा वनपरिक्षेत्र अधिकारी श्री. मयुर सुरवसे, खामगांव वनपरिक्षेत्र अधिकारी श्री. संतोषकुमार डांगे व संपुर्ण कर्मचारी वर्ग दिवस रात्र मेहन घेत आहे. पुर्वी सफारी मध्ये फक्त 1-2 निलगाय दिसायचा आता बिबट, अस्वल, चितळ, सांभार, रानडुक्कर,

चौसिंगा यासारखे वन्यप्राणी हमखास दिसतात ज्ञानगंगा अभायरण्यातील जैवविविधता पाहून प्रत्येक पर्यटक सुखावून जातो. या जंगलातील सुरक्षितता व समृध्दी पाहण्यासाठी पर्यटक तर येतातच पण टिपेश्वर अभयारण्यातील C-1 नावाचा वाघोबा पण हजारो मैलाचे अंतर पार करून ज्ञानगंगा अभयारण्यात आला व तो आता येथे हळुहळु स्थिरावतो आहे. C-1 वाघाचे येथे येणे व थाबंणे म्हणजे योग्य वन व्यवस्थापन होत असलेल्याची पावती आहे.

ज्ञानगंगा अभायरण्याच्या लगतच्या गावांमधून डॉ. शामाप्रसाद मुखर्जी योजना आणून लोकांना गॅस वाटप केले त्यामुळे सरपणासाठी लाकडे गोळा करण्याचे प्रमाण कमी झाले. बेरोजगार युवकांना हॉटेल मॅनेजमेंट, मोटर मॅकेनिक व जेसीबी ड्रायव्हिंगचे प्रशिक्षण देऊन रोजगार मिळवून दिला. आज रोजी ज्ञानगंगा अभयारण्यात फिरण्यासाठी स्थानिकांच्या 4 जिप्सी आहेत. राहण्याची-जेवणाची उत्तम व्यवस्था आहे. हि व्यवस्था पण स्थानिक बचत गटाच्या माध्यमातून चालवती जाते.

ज्ञानगंगा अभयारण्याचा शाश्वत विकास होतो आहे. पण समस्या अजूनही पुर्णपणे संपल्या नाहीत. अवैद्य चराई सारखी समस्या अजूनही डोके वर काढतेच निसर्गाचे शत्रुही अधे-मधे ज्ञानगंगा अभयारण्याचे आगी लावून नुकसान करतात पण या समस्या संपविण्यासाठी व शत्रुचे वणवे रूपी हल्ले परतवून लावण्यासाठी ज्ञानगंगा मित्रांची ही संख्या हळुहळु वाढते आहे. राज्यभरातील विविध संस्था उदा. मुंबईची WCT संस्था, पुण्यातील नेचरवॉक संस्था, अमरावतीची मेळघाट फांऊंडेशन, अकोल्यातील निसर्गकट्टा संस्था व अनेक पर्यटन ज्ञानगंगा अभयारण्याला विविध प्रकारे मदत करीत असतात. कोरोनाच्या काळाच्या हा संस्थांनीच आम्हालां मोलाची मदत केली. पर्यटन बंद असतांना आम्ही सर्व गाईडनीं पण ज्ञानगंगा अभयारण्याच्या लगतच्या गावांमधून कोरोना विषयी जनजागृती केली होती.

भविष्यात मानवाचे जीवन सुरक्षित ठेवायचे असल्याला निसर्गाशी मैत्र करणे गरजे आहे. तुम्ही जर निसर्ग मित्र असाल किंवा नसाल तरी ही एकदा ज्ञानगंगा अभयारण्याला भेट द्या तुम्ही नक्की या अभयारण्याच्या प्रेमात पडाल व या अभयारण्याला आलेले सोनेरी दिवस टिकविण्यासाठी तुम्हीपण कटीबध्द व्हाल असा मला विश्वास आहे... मग कधी येतात ज्ञानगंगा अभयारण्यात... नक्की या...आम्ही तुमची वाट पाहतो आहे...

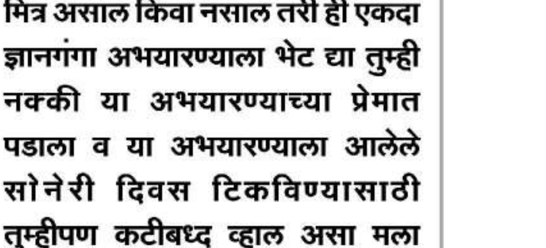

14

माझे बाबा ग्रिन हिरो

आर्यन मनोज खैरनार
इयत्ता 7वी
अकोला

प्रत्येकाच्या जीवनात कोणी–तरी हिरो असतो. जो सगळयांपेक्षा वेगळा असतो, ज्याचे काम हे आपल्यासाठी आदर्श असते जो प्रतिकुल परिस्थिती–वर मात करून आपला वेगळा मार्ग निवडतो. आणि इतरांना मदत करतो. काहीसाठी वैज्ञानिक आईनस्टईन, क्रिकेटपटु सचिन तेंडुलकर तर काहीसाठी चित्रपटातील सुपरमॅन हिरो असतात. परंतु हया स्पायडरमॅन, आयर्नमॅनच्या काळात आपण त्या हिरो ला नेहमी विसरून जातो. जो आजच्या काळातील सगळयात मोठया संकटाचा सामना करण्यासाठी नेहमी तयार असतो. आजच्या काळातील वेगवेगळ्या संकटामधील सर्वात मोठे संकट म्हणजे हवामानातील होणार विविध बदल पर्यावरणचे कोविड–19 सारखी संकटे ज्यामुळे संपूर्ण पृथ्वी आज संकाटांत आहे. या संकाटांशी सामना करणारे पोलीस, डॉक्टरा–सारखे अनेक हिरो आहेत. परंतु पर्यावरण संवर्धनासाठी प्रयत्न करणारे ग्रिन हिरो मात्र नेहमी पडदया आडच राहतात. प्रत्येकांचे बाबा त्यांच्यासाठी आदर्श असतात. परंतु मला माझ्या बाबाचा अभिमान वाटतो. कारण ते फक्त माझेच नाही. तर सगळयांचे ग्रिन हिरो आहेत.

बाबांच्या जंगल प्रेमामुळे माझे लहानपणापासुनच जंगलाशी एक वेगळेच नाते जुळले आहे. प्राण्यांबद्दल मनात जिव्हाळा निर्माण झाला आहे. झाडांवर प्रेम जडले आहे आणि वन्यजीव छायाचित्रणाची आवड ही निर्माण झाली आहे. घरी असलेल्या पुस्तकांमधुन मी नेहमी पर्यावरणाबद्दल माहिती मिळवत असतो. बाबासोबत चर्चा करतो आणि त्यातुनच मला त्यांच्या कामाची सुध्दा माहिती मिळते आणि बाबांसारखेच निसर्गासाठी आपणही काहीतरी करवे आशी इच्छा होते. आपले पर्यावरण नष्ट करणारे शेकडो हात आहेत. त्यांच पर्यावरणा–च्या संवर्धनासाठी अनेक उपक्रम राबवले, प्राण्यांना जागो जागी शुध्द आणि स्वच्छ पाणी मिळावे, यासाठी पाणवठे तयार करून वन्यप्राण्याच्या खाण्याची व विश्रांतीची व्यवस्था केली आहे. ते नेहमी सांगत असतात. वन्यप्राण्यांचे ही घर असते. पक्ष्यांचे झाड हेच घर असते. त्यांचे घर नष्ट करण्यासारखे पाप नाही. हेच मानवाचे कर्म मानवजातीला पर्यावरण संकटास सामोरे जाण्यास कारणीभूत ठरत आहे.

जंगलात कधी आग लागली तर त्याचा त्रास त्यांच्या चेहऱ्यावर मी पाहिलाय. तसेच आग विझवण्याचे प्रयत्न सुध्दा मी पाहिले आहे. पक्षांना सुरक्षित घर देण्यासाठी काटेपूर्णा जलाशयावर त्यांनी कृत्रिम बेटे ही केली आहेत. पक्षी आनंदाने निर्भय होऊन तेथे अंडी देतांना मी स्वतः पाहिले आहे. पक्षांचा तो चिवचिवाट जणु आनंदाने माझ्या बाबांना व वनकर्मचाऱ्यांना लाख लाख आशिर्वाद देत आहेत.

माणुस स्वतःच्या गरजा पुर्ण करण्यासाठी जंगले तोडुन सिमेंटची जंगले बांधत आहे आणि याचाच परिणाम म्हणजे जंगलातील प्राणी बाहेर येऊन मानव आणि प्राणी संघर्ष वाढत आहे. हाच संघर्ष कमी करण्यासाठी, जंगल संवर्धन, प्राण्यांना जंगलातच खाण्याची सोय आणि असपासच्या

गावांच्या नागरिकांमध्ये प्राण्यांबद्दल जनजागृती अभियान राबवण्याची कामे ही करत आहेत. वृक्षतोड रोखणे आणि प्राण्यांची शिकार खांबवण्यासाठी कायदयांची चोख अंमलबजावणी माझे बाबा वनकर्मचाऱ्यांच्या मदतीने आजच्या कोविड-19 च्या परिस्थितीत ही करित आहेत.

जंगलातील अतिक्रमणे हटवून वन्यप्राण्यांच्या घरांसाठी माझे बाबा व त्यांचे कर्मचारी झटत आहेत. याचा म्हणूनच C1 वाघ 1300 कि.मी. पेक्षा जास्त अंतर चालून आणि सध्द जिल्हे ओलांडुन ज्ञानगंगा अभयारण्यांत आला. लोणार सरोवराला आंतरराष्ट्रीय महत्त्व मिळवून देण्यासाठी रामसार यादीत लोणार चे नाव येण्यासाठी सुध्दा ते प्रयत्नशिल आहेत. ज्यामुळे लोणार येथील वन्यजीवन आणि पर्यावरण सुरक्षित ठेवण्यासाठी ही मदत होणार आहे.

माझे बाबा माझे ग्रिन हिरो आहेत कारण ते त्यांचे काम जबाबदारी म्हणुनच नाही तर पर्यावरणसंबंधी त्यांची बांधिलकी म्हणून करतात. त्यांचा आदर्श घेऊन मी घराभोवती खुप झाडे लावून त्यांची देखभाल करतो. पक्षांसाठी दाणे आणि पाण्याची व्यवस्था करतो. त्यांची घरटी कधिच मोडत नाही आणि एक छोटा कुत्रा सुध्दा मी पाळला आहे. आमचे नाते एवढे घट्ट आहे की त्याला कधी काय हवे हे मला लगेच समजते आणि तो ही माझे सगळे ऐकतो.

सध्या संपुर्ण जगात कोरोना ने थैमान घातले आहे. परंतु हया सगळया परिस्थितीला माणूसच जबाबदार आहे. हे सगळे विषाणू निसर्गात / घनदाट जंगलात सूप्त असतात. परंतु जेव्हा माणुस त्यांच्या जगण्यात हस्तक्षेप करतो. तेव्हा ते विषाणू बाहेर येण्यास प्रवृत्त होतात आणि रोग पसरतात. जर अशा प्रकारचे रोग आपल्याला थांबवायचे असतील तर पर्यावरणात हस्तक्षेप करणे टाळले पाहिजे आणि आपल्याला अन्न, वस्त्र, निवारा, प्राणवायू देणारे आणि कार्बन ओढून घेणारे पर्यावरण आपण वाचवलेच पाहिजे.

प्रकतेः क्रियमाणानि गुर्णैः कर्माणि सर्वशः।

अहंकारतीमूढात्मा कर्ताहमिती मन्यते ॥

म्हणजे, जगात जे काही होते याचा कर्ता हा निसर्ग आहे. परंतु मुर्ख माणसे असे मानण्यास नकार देतात आणि निसर्गाचा नाश करतात ज्याचा दुष्परिणाम संपुर्ण जगाला सहन करावा लागतो. काळाची गरज जाणुन माझे बाबा पर्यावरणाच्या संवर्धनाचे काम करत आहेत. म्हणूनच माझे बाबा माझे ग्रिन हिरो आहेत.

15

शोध एका अस्वलीचा

पी.व्ही. बाळापुरे
वनरक्षक,
सेमाडोह

ही गोष्ट आहे एक अस्वल शोधाण्याची. दिनांक 04/08/2010 रोजी माझी सेमाडोह येथे नियतक्षेत्र- दक्षिण सेमाडोह, वर्तुळ - जवाहरकुंड येथे मि कार्यरत होतो. सेमाडोह येथे आम्हाला बिनतारी संदेश आला की, जारीदा येथे तीन लोकांना एका अस्वलीने हल्ला करून मारले, त्यानुसार सेमाडोह परिक्षेत्रातील सगळे कर्मचारी हे तयार राहतील. त्यानुसार आम्ही सगळे सेमाडोह-माखला मार्ग रात्री 11.30 वा. निघालो. सदर अस्वलीच्या हल्यात आमचा मित्र स्व. अभि वाकोडे हा सुध्दा मृत्युमुखी झाला. हे सुध्दा आम्हाला गाडीत बसल्यावर समजले ही बातमी म्हणजे मी 2004 पासून आलेलो असतांनाची वन विभागातील सगळयात वाईट बातमी.

आम्ही प्रवास करीत रात्री जारीदा पोहचलो परंतु आम्ही गाडीखाली उतरलो नाही कारण आम्हाला वरिष्ठांकडुन तसे आदेशच आले होते की, उजाड झाल्याशिवाय गाडीखाली कुणीही उतरणार नाही. सकाळचा उजड झाल्यावर आम्ही गाडीखाली उतरून जारीदा येथील अलादाबाद बँककडे लघुशंकेसाठी आलो असता तिथे एक प्रेत पडले होते. तेव्हाच आम्हाला व विभागाला सुध्दा कळले की, अस्वलीने तीन नसुन चार लोकांवर हल्ला केला.

आता अस्वल शोधण्याची कसरत विभागावर आली होती. त्यानुसार शोध मोहीमची टीम तयार करण्यात आली तसा अस्वलीच्या धोक्याने गावात तसाच करफ्यु लागला होता. अस्वल शोधण्यासाठी दोन हत्ती आणले होते. वेळ होती दुपारी 3.30 वाजताची मी व सर्व कर्मचारी जारीदा येथील वनवसाहत मध्ये हजर होतो व मा.श्री. डंडाळे साहेब आम्हाला सुचना देत होते. तेवढ्यात हत्तीचा माहवत आला व साहेबांना बोलला की, हत्ती गस्ती करीता तयार आहे तेव्हा श्री. डंडाळे साहेबांनी श्री. उमक, वनरक्षक व मला बोलावले व सांगितले की तुम्ही सदर हत्तीवर गस्त करून अस्वलीचा शोध घ्यावा. त्यानुसार आम्ही दोघे हत्तीवर बसलो. सदर गर्दीतुन फक्त आम्हा दोघांना बोलावले त्यामुळे आमची कॉलर नक्कीच कडक झाली. मग आम्ही हत्तीवर ही त्याच अयटीने बसलो. जणु काही जारीदा हे एक राज्य आहे व आम्ही हया राज्याचे महाराज. हया अयटीने बसलो व सगळयांकडे पाहत आम्ही वनकर्मचारी वसाहत

मधुन मुलांचे वस्तीगृह मार्गे गस्तीस निघालो हत्तीवर मी उमक साहेब व माहवत असे निघालो. मुलांच्या वस्तीगृहाच्या मागील जंगलात अस्वलीचा शोध घेत आम्ही चाललो होतो. उमक साहेब डाव्या बाजुने व मी उजव्या बाजुने शोधा घेत होतो. जंगलात फार दुर आल्यावर सांयकाळ होत होती. तेव्हा अंधार सुध्दा झाला होता. तेव्हा आम्ही माहवतला बोललो की, भाई अब वापस जारीदा फॉरेस्ट कॉलनी मे हत्ती को लेके चलो. त्यावर तो बोलला की, साहेब मला रस्ता माहित नाही. मग मी उमक साहेबांना बोललो की, साहेब हयांना जारीदा परत जाण्याचा मार्ग सांगा. त्यावर उमक साहेब बोलले, तेव्हा आमचे धाबे दणाणले ते बोलले मला ही रस्ता माहित नाही. मी उमक साहेबांना बोललो की, तुम्ही जारीदा मध्ये काम करता तुम्हाला रस्ता माहित नाही तेव्हा ते बोलले की माझे परिक्षेत्र जारीदा आहे, पण माझी बिट मरियम आहे. त्यामुळे हे जंगल मला माहित नाही. तेव्हा आम्ही सगळे निशब्द झालो. आता अंधार सुध्दा चांगलाच झाला होता. घटना 2010 ची तेव्हा मोबाईलला कव्हरेज सुध्दा नव्हते व आम्ही सोबत वॉकीटॉकी, टॉर्च सुध्दा घेतले नव्हते. त्यामुळे आम्ही सगळे जंगलातील मार्गाने जाऊन थकलो, तेव्हा रात्री जवळपास 9.30 वाजले होते. तेव्हा माहवत बोलला की, हत्ती आपला मार्ग स्वतः शोधतो. तेव्हा आपण काही न बोलता शांत राहु व हत्तीला त्याचा मार्ग शोधु देऊ. तेव्हा मा. हत्ती साहेब लागले कामाला. आम्ही सगळे शांतच होतो कारण आम्हाला तहाण, भूक लागलीच होती. तेव्हा हत्तीने जवळपास 30 ते 45 मिनटात आम्हाला मुख्य रस्त्यावर हत्तीने आम्हाला आणून सोडले व आम्ही रस्त्यावर आल्यावरही आम्हाला काही सुचत नव्हते कारण अंधार हा काळोखाचा अंधार होता तेव्हा हत्ती व आम्ही चालत होतो. तेव्हा आमच्या मागुन एक चारचाकी गाडी येत असतांना दिसली तेव्हा आम्ही त्या गाडीला थांबवणार तर तीच गाडी आमच्या जवळ थांबली व आम्ही पाहिले की, गाडी म्हणजे आपलीच जारीदा परिक्षेत्राची जिप्सी होती व ती जिप्सी आम्हालाच शोधण्यास आली होती. तेव्हा आम्हाला कळले की, आम्ही अस्वल शोधण्यास निघालो पण आम्हीच हया शोधण्यात हरवुन गेलो होतो व नंतर आम्हालाच शोधणे सुरू झाले होते. तेव्हा आम्ही जिप्सीत बसलो व आम्ही जारीदा वन वसाहत मध्ये आलो तेव्हा गेटजवळ आमचे वरिष्ठ अधिकारी मा. डंडाळे साहेब हजर होते व ते आम्हाला खुप बोलले व आम्हाला कसे बोलले असतील ते त्यांना जे ओळखतात त्यांनाच माहिती आहे. पण त्यांच्या रागविण्यात एक काळजी करणारे वडीलधारी व्यक्ती सारखेच होते हे नक्की.

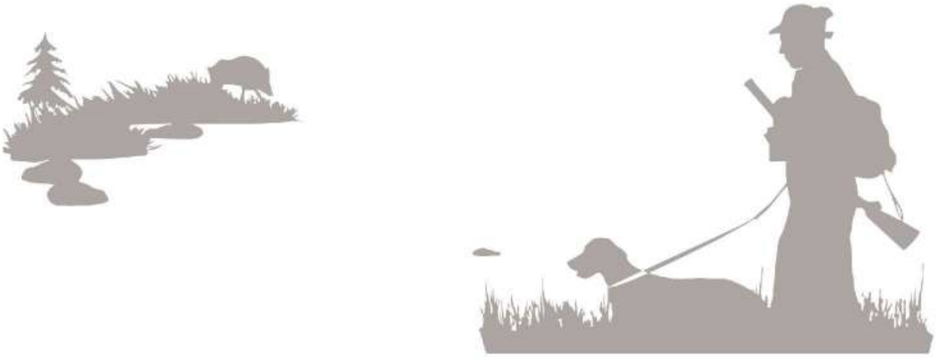

16

जेनी डॉगची वने व वन्यजीव संवर्धनातील भूमिका

अतिफ हुसेन जाकिर हुसेन
वनरक्षक
मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प

मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पातील एक उमदी आणि हुशार डॉगी. वन व वन्यजीव संवर्धन व संरक्षणासाठी नेहमी तत्पर असते. अहोरात्र आरोपीचा शोध घेत आणि आरोपी मिळाल्या नंतरच कर्तव्य पूर्ण केल्याची जाणीव तिला होते, आज पर्यंत तिने अनेक वन्यजीव केसेसमध्ये महत्वपूर्ण भूमिका बजावली आहे. तिचा या समर्पित कार्यातील काही केसेस बद्दल येथे सांगणार आहे.

दिनांक 05 जून 2016 मध्ये खोंगडामध्ये ऊदमांजरची शिकार झाली अशी माहिती मिळाली असता, ढाकणा ते खोंगडा जेनी डॉगला घेऊन त्या ठिकाणी जाऊन डॉगला वास देऊन आरोपी शोधण्याचे काम सुरू केले. काही वेळानंतर आरोपीला जेनी डॉगने शोधून काढले.

दिनांक 22 जून 2016 मध्ये जामली गावाला लागून जंगलामध्ये सांबरची शिकार करण्यात आली, अशी गुप्त माहिती मिळाली. तेव्हा त्या ठिकाणी जाऊन जेनी डॉगला मासाचा वास दिला, नंतर जेनी डॉगने शोध करायला सुरुवात केली आणि जामली गावातून आरोपी शोधून काढलेत.

दिनांक 19 ऑगस्ट 2016 गुप्त माहिती मिळाली की बेरागड गावामध्ये बिबटची कातडी आहे. गुप्त माहितीव्दारे गावात जाऊन शोध सुरू केल्यानंतर वन्यप्राण्यांचे काही अवयव मिळाले व अवैध्यरीत्या ठेवलेला सागाचा मोठ्या प्रमाणात माल मिळाला.

दिनांक 17 जुलै 2017 रोजी अंजनगांव परिक्षेत्रमध्ये अस्वलची शिकार झाली असल्याचे कळले. जेनी डॉगला घेऊन अकोट वन्यजीव

विभाग, अकोट ते अंजनगांवसाठी निघालो. अंजनगाव परिक्षेत्रामध्ये ज्या ठिकाणी अस्वलची शिकार झाली होती. त्या ठिकाणी गेलो असता सर्व प्रथम ज्या ठिकणी अस्वलची शिकार झाली होतीत्या ठिकाणाची पाहणी केली. त्या ठिकाणी एक लाकडी जड काठी होती. त्या काठीचा अस्वलची शिकार करण्यामध्ये वापरण्यात आली होती. त्या काठीचा वास जेनी डॉगला दिली. त्या काठीचा वास घेऊन जेनी डॉगने आरोपी शोधण्याचे काम सुरू केले. अंदाजे 2 ते 3 कि.मी. अंतरावर गेल्या वर गावातून एक आरोपीच्या घरातून आरोपीचा शोध घेतला.

दिनांक 19 नोव्हेंबर 2019 मध्ये परतवाडा मध्ये चंदन चोरी झाल्याची खबर मिळाली. परतवाडा येथे जाऊन आरोपीचा शोध घेतला. असे जेनी डॉगने अनेक वेगवेगळे अतुलनीय कार्य करून आरोपी शोधून कळलेत आणि काही वेळी माहिती उशीरा मिळाली तर आरोपी मिळाले नाही. जेनी डॉगने आज पर्यंत 35 ते 40 केस मध्ये काम केले आहे.

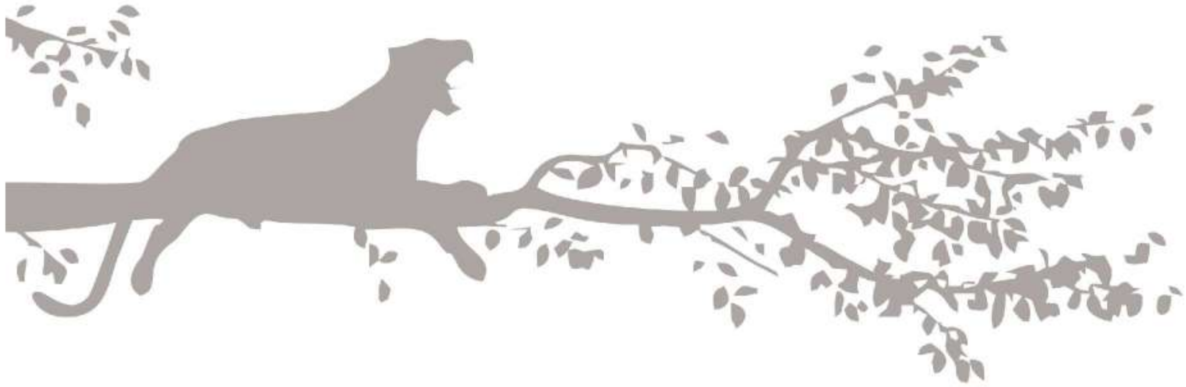

17 ग्रामपरिस्थितीकिय विकास समिती वन संवर्धनाची नवी दिशा

कु. रेखा ह.कोकरे
वनरक्षक,
वाईल्डलाईफ क्राईम सेल,
अमरावती.

डॉक्टर श्यामा प्रसाद मुखर्जी जन-वन समिती ही वनाला उपयोगी व जनहितासाठी फायदेशीर असलेली योजना आहे. या योजनेबद्दल सांगायचे म्हणजे परतवाडा येथून 70 किलोमीटर अंतरावर जंगलाच्या कुशीत ढाकना येथे आदिवासी जमाती लोकांची राहुटी आहे. ढाकना या गावामध्ये 2016 पर्यंत लाईट गेल्यानंतर प्रकाशाची सोय उपलब्ध नव्हती. अशा ठिकाणी वनाच्या नुकसानीचा विचार करून स्ट्रिटल लाईट गावातील वस्तीच्यामधे लावण्यात आले. जेणेकरून रात्रभर उजेडाकरीता जळणाऱ्या लाकडांचा बचाव करण्यात आला. शेती करणारे व सकाळी महू आणण्याकरिता जाणारे लोक धुंद्रीचा उपयोग करून वनाला व वन्यप्राण्यांना होणार त्रास कमी करण्यासाठी लोकांना समितीचा माधमातून सोलर लाईट देऊन वनाचे आगीपासून संरक्षण केले. ढाकना गावातील लोक आपली उपजीविका भागवण्याकरिता शेतीमध्ये गहू, धान, मका, ज्वारी हया पिकांची पेरणी करून तिथेच रात्रभर जागरण करतात, तसेचत्याकरिता ते शेतीला कुंपण लावण्यासाठी सागाचा लाकडांचा,

कुककोंडा, घाणेरी, पळस, बास यांचा उपयोग करून लावण्यात आलेल्या लाकडांचा वरील टोकावर दगड ठेवून वन्यप्राण्यांच्या अंगावर पडावे, या करिता असे कुंपण केले जात होते, त्याकरिता त्यांना समितीमार्फत शेती कुंपनाकरिता जाळी वाटप करून वन्यप्राणी जखमी होण्याचे प्रमाण कमी केले. तसेच समितीमार्फत जलसंपदा योजनेतून लोकांना सिमेंट बांध, जाळी बांध या कामाचे नियोजन केले जेणेकरून उन्हाळयामध्ये बीटा मधील आग लागल्यास माहिती व मनुष्यबळ मिळावे. तसेच नाल्यामधील पाण्याचा उन्हाळयामध्ये वन्यप्राण्यांना पाणी उपलब्ध व्हावे याकरिता ही कामे केली. तसेच गावातील लोकांना रोजगार मिळावे या दृष्टीने रोपवाटिकामध्ये काम घेण्यात आले. त्यामध्ये बांबू प्रजातीचे रोपवन करून पुनर्वसन झालेल्या गावाच्या क्षेत्रात लागवडी करिता केला. तसेच त्यामधील आदिवासी लोकांना आवडणारे महू या रोपांची निर्मिता तसेच बेहडा, गोडनिंब, चिंच, कहु, जांभुळ, बहवा यांची साथ दिली, जेणेकरून या रोपांची अस्वल, माकड, चितळ, भेडकी, खारूताई इतर वन्यजीवांणा आसरा व खाद्य मिळावे.

किती पाऊस पडला, तरी धूप कमी होत नाही,

तरीही मानवाला वृक्ष का लावावे वाटत नाही.

जगात नसेल घनदाट वनराई!

समोर असेल तेव्हा विनाशाची खाई!!

■ ■ ■

18 ड्रोन कॅमेराचा वने आणि वन्यजीव संरक्षण व संवर्धनातील भूमिका

जीवन दहीकर
वनरक्षक,
वाईल्डलाईफ क्राईम सेल, अमरावती.

आपल्या सर्वांना माहितच आहे की, बदलत्या काळानुसार विविध तंत्रज्ञानाचा विकास होत चाललेला आहे. या विविध तंत्रज्ञानापैकी ड्रोन या एका तंत्रज्ञानाबद्दल आपण विचार करणार आहोत.

थोडक्यात सांगायचं म्हणजे ड्रोन कॅमेरा हा रिमोटवर चालणारे यंत्र आहे. ड्रोनला एक रिमोट व तीन बॅटरी असते. रिमोटला मोबाईलशी जोडावे लागते जेणे करून आपल्याला ड्रोनचे दृष्य पाहता येईल. ड्रोनची कंट्रोलिंग सिस्टीम सर्व रिमोटवर असते.

ड्रोन कॅमेराचा वापर लष्कर सेवेत, टपाल सेवेत व वाहतुकी सेवेत व या व्यक्तिरिक्त अनेक क्षेत्रात या यंत्राचा वापर करण्यात येतो.

यापैकी मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पात वनांचे संरक्षण, अतिक्रमण, अवैध चराई, वनवणवा, गस्ती आणि जंगलांचे फोटो-व्हिडीओ काढण्याकरिता देखील या यंत्राचा वापर होत आहे.

तसेच मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प हे सातपुडा पर्वतरांगाचा एक महत्वपूर्ण भाग आहे. यात वैराट येथील कालुकुंडी, महादेव-कुंडी, जावरा, कुंड येथील साधुकुंडी, टिनआम, धारगडचे पिरखेडा, ढाकना येथील पातुल्डाबल्ला व कोकटू अशा ठिकाणी अनेक प्रकारचे लहान-मोठे दरी व खोरया आहेत. बहुतेक दऱ्या खोऱ्यात आपले वनकर्मचारींना गस्त करणे अडचणीचे होते. म्हणून अशा ठिकणी गस्त कमी प्रमाणात होतात. जिथे वनकर्मचाऱ्यांचे आवक-जावक कमी असते तिथे अवैध गुन्हा, शिकार व मासेमारी यासारखे गुन्हे घडण्याचे प्रमाण जास्त असू शकते म्हणून अशा ठिकाणी ड्रोन कॅमेराचा वापर करणे गरजेचे असते. जेणे करून वन कर्मचाऱ्यांचे लक्ष आपल्या क्षेत्रात पूर्णतः राहील.

मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पात अनेक लहान-मोठया गावांचा देखील समावेश आहे. मेळघाट क्षेत्रात विविध गाव व वस्ती असल्याकारणाने रोजगाराची ही मोठी समस्या आहेत. तसेच लोकांकडे रोजगार उपलब्ध नाहीत म्हणून लोक

DOLAR REHABILITATION

जास्तती जास्त शेती व्यवसायावर अवलंबून असतात. त्याचातूनच लोक वनजमिनी साफ करून अतिक्रमण करतात. ड्रोनच्या सहाय्याने असे क्षेत्र पाहणे सोयीचे असते. ड्रोन कॅमेराने अतिक्रमण क्षेत्राचे संपूर्ण दृष्य फोटो व व्हिडीओच्या स्वरूपात घेता येतात आणि वरिष्ठांना त्या संपूर्ण क्षेत्राचे सादरीकरण करणे सोयीचे होते. तसेच अशा ठिकाणी ड्रोन कॅमेराचा वापर केल्याने गावकरयाच्या मनात कडक कारवाई होण्याची भिंती निर्माण होऊन अतिक्रमण करण्यावरचे भार थोड कमी होऊ शकतात.

पाऊस पडायला सुरूवात झाली की, अवैध चराईला देखील सुरूवात होते. सगळीकडे हिरवीगार निसर्ग हिरवागार होऊन जातो. जंगल घनदाट होते. घनदाट व दरी-खोरया असल्या-कारणाने वनकर्मचाऱ्यांना गस्ती करणे कठीण होते. अशा ठिकणी गस्त करण्याकरिता ड्रोन कॅमेराचा वापर करणे गरजेचा असतो. ड्रोन कॅमेराला एका ठिकाणीहून दोन ते तीन किलोमीटर अंतरपर्यंत नेऊ शकतो. अवैध चराई करतांना आढळला तर वनकर्मचारी त्याला रीतसरपणे योजना करून पकडून कारवाई करू शकतो.

त्याचप्रमाणे ज्या वनपरिक्षेत्रात अवैध चराई होण्याची शंका आहेत. अशा ठिकाणाची पाहणी करण्या-करिता नेहमी ड्रोन कॅमेराचा वापर करत गेले तर अवैध चराईचे प्रमाण कमी होईल असे वाटते.

देशातील वाढत्या लोकसंख्यामुळे मानवी वस्तीत देखील वाढ होत चालली आहेत. मानवी वस्ती ही मुख्यत वनावर अवलंबून असते. त्यामुळे घरे व इमारती बांधण्यासाठी लोक वृक्षांचे कटाई करून फर्निचर बनवतात. यात शहरातील मोठ व्यापारी गावातील स्थानिक लोकांकडून झाडांचे कटाई करून घेतात व मोबादला म्हणूनच थोडे फार पैसे देतात. शहारातील व्यापारी कटाई केलेली लाकडे जवळच्या राज्यात विकतात. अशा प्रकारे वृक्षांची कटाई करून स्थलांतर करतात. यामध्ये ड्रोन कॅमेराची मोठी महत्वाची भूमिका असते. ड्रोन कॅमेराच्या साहय्याने जंगलाची पाहणी करू शकतात. पाहणी करण्या दरम्यान आरोपी किंवा इसम अवैध वृक्षातोड करतांना आढळला की त्योचे फोटो व व्हिडीओ घेऊ शकते. त्यांच्या मागे ड्रोन कॅमेरा पाठवून पाहू शकतो, की, ते कोणत्या दिशेने चालेले आहेत. त्या हिशोबाने आपण त्यांचा पाठलाग करून पकडू शकतो.

उन्हाळा लागायला सुरूवात झाली की, मुख्यतः फेब्रुवारी पासन जंगलात वणवा लागायला सुरूवात होते. या वणव्यामुळे 24 तास सतर्क राहावे लागते. जेणे करून वणवा लागला की, लवकरात लवकर आग विझविता येईल आणि जास्त क्षेत्र जळण्यापासून वाचता येईल. यामध्ये फायर सेल देखिल वणवा लागला की, आगीचे अलर्ट पाठवून कळवतात. जंगलात काम करणारे वनकर्मचारी ही वणव्यावर लक्ष देण्यासाठी मोठयावर बसून राहतात. याप्रकारे आगीवर नियंत्रण ठेवण्यात येते. तसेच यामध्ये देखिल ड्रोन कॅमेरा उपयुक्त ठरतो. एका ठिकाणी राहून ड्रोन उंचीवर नेऊन

जंगलात कुठे आग लागली हे पाहता येते व आग दिसल्यावर त्या भागात ड्रोन पाठवून सदर भागात कुठलाही इसम आहे की नाही हे पाहता येते. वणव्यामुळे किती क्षेत्र जळालेले आहे. याचे फोटो व व्हिडीओ काढून वरिष्ठांना पाठवून सांगता येते. याच्यातून वणव्यावर नियंत्रण व आगीची स्थिती सांगण्यात मदत होते.

तसेच वन हे निसर्गाची देणगी आहे. म्हणून बदलत्या काळानुसार त्यांचे संरक्षण व संवर्धन करणे गरजेचे आहे. आपले मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प हा विविध सौंदर्यांने नटलेले व सजलेली आहे, यात सेमाडोह, शहानुर, कोलकास, चिखलदरा व हरिसाल येथे जंगल सफारी करिता सोय व सुविधा उपलब्ध करून ठेवलेल्या आहेत. शहानूर येथे नरनाळा किल्ला, सुलाईनाला धबधबा, गुल्लरघाट तलाव व धारगाड आहेत. चिखलदरा येथे वैराट, सनसेट पॉईंट, गाविलगड किल्ला, पंचबोल व भीमकुंड असे अनेक दर्शनीय स्थळ आहेत. सेमाडोह येथे जवाहरकुंड, पिप्रीकुवा व सिपना नदी आहेत. कोलकास येथील हत्ती सफारी व हरिसाल येथे कयकिंग आहेत. ही गोष्ट लोकांपर्यंत पोहचविणे गरजेचा आहे, जेणे करून लोकांमध्ये जंगलाविषयी प्रेम निर्माण होईल. तसेच जंगल कसे असते व त्यात काय काय असते हे सांगता येते. या गोष्टी लोकांपर्यंत पोहचविण्याकरिता व त्यांचा मनात जंगलाविषयी प्रेम निर्माण करण्यासाठी ड्रोन कॅमेरा अत्यंत उपयोगाचा ठरतो. विविध पर्यटक स्थळांचे, नैसगिक दृष्टयाचे छायाचित्र घेवून त्याला फेसबुक, व्टिटर व बातम्याच्या सहाय्याने लोकांपर्यंत पोहचवू शकतो. जेणे करून लोकांमध्ये जंगल, वन्यप्राणी, नदी, तलाव व धबधबे यांचे महत्व त्यांना पटवता येईल आणि आपल्याला वनांचे संरक्षण व संवर्धनास मदत होईल.

याचप्रमाणे ड्रोन कॅमरा वन कर्मचाऱ्यांना देखील हाताळता यायला पाहिजे म्हणून गुगामल वन्यजीव विभागातील चिखलदरा, हरिसाल, ढाकणा व तारूबांदा वनपरिक्षेत्रात एक महिन्याचे ड्रोन प्रशिक्षण देण्यात आले होते आणि सिपना वन्यजीव विभागात देखील एक दिवसीय प्रशिक्षण देण्यात आले. सदर प्रशिक्षण मध्ये ड्रोन कॅमेराची खोल-जोड करणे, ड्रोन हाताळणे याबद्दल सविस्तर माहिति देण्यात आली आहे.

■ ■ ■

वनवणवा नियंत्रण

सिपना वन्यजीव विभाग,
परतवाडा

सिपना वन्यजीव विभागाचे एकूण क्षेत्र 83,909.70 हेक्टर आहे. सिपना वन्यजीव विभागामध्ये वनवणवा हंगाम दिनांक 15 फेब्रुवारी 2020 ते 15 जून 2020 या कालावधीत वनवणव्याच्या घटना घडु नये याकरीता पूर्व तयारी म्हणून 1,809.58 कि.मी. ची जाळ रेषेची कामे पूर्ण करण्यात आली.

गावकऱ्यामार्फत जंगलात आगी लावण्यात येवू नये म्हणून मा. अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक यांच्या मार्गदर्शनात गावकऱ्याकरीता त्यांना प्रोत्साहन देण्याकरीता डॉ. शामाप्रसाद मुखर्जी वनवन विकास योजने अंतर्गत बफर क्षेत्राकरीता रू. 50,000/- व कोअर क्षेत्राकरीता रू. 1,00,000/- अशी बक्षीस योजना टप्याटप्यात राबविण्यात आली. तसेच दुर्गम भागात आगी लागु नये याकरीता ड्रोन कॅमेऱ्याची मदत घेण्यात आली.

उक्त पूर्व तयारी सोबतच 17 आगनिरिक्षण मनोरे तयार करण्यात येवुन त्यावर 24 तास कर्मचारी बिनतारी संदेश यंत्रणेच्या सुविधेसह सज्ज ठेवण्यात आले. क्षेत्र संचालक यांचे कडील मेळघाट फायर सेल सोबतच एप्रिल 2020 पासून परतवाडा स्थित मेळघाट फायर सेलची स्थापना करण्यात आली. त्यांनी सिपना वन्यजीव विभागासोबतच इतर 8 विभागांना सुध्दा फायर अलर्टची माहिती दिली. परतवाडा फायर सेल व्दारे FSI व नासा फर्मस यांच्याकडुन वेळोवेळी प्राप्त फायर अलर्ट घेण्यात घेवुन आगीची माहिती त्वरीत क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांना देवुन आगीवर नियंत्रण करण्यात आले. आगीची माहिती त्वरीत प्राप्त होण्याकरीता सर्व क्षेत्रीय अधिकारी कर्मचारी यांचा भ्रमणध्वनी क्रमांक FSI च्या संकेत स्थळावर नोंदविण्यात आला. याचा परिणाम असा झाला की फायर अलर्ट प्राप्त हाताच त्यांची माहिती त्वरीत क्षेत्रीय कर्मचाऱ्यांना देवुन शिध्र गतीने आगीवर नियंत्रण करणे शक्य झाले. 90% प्रकरणामध्ये फायर अलर्ट प्राप्त होण्यापुर्वीच निरिक्षण मनोऱ्यावरून आग निदर्शनास येण्यास स्थानिक गावकऱ्यांची सुध्दा मदत झाली.

वरील उपाय योजनेचा असा परिणाम झाला की मागील वर्षी घडलेल्या 221 घटनेच्या तुलनेत यावर्षी खुपच कमी म्हणजे 35 आगीच्या घटना घडल्या तसेच मागील वर्षीच्या 2,221.943 हेक्टर त्या तुलनेत या वर्षी 168.5572 हेक्टर क्षेत्र जळाले. मागील वर्षीच्या तुलनेत 94.21% क्षेत्र कमी जळाल्याचे दिसुन येत आहे. सिपना विभागाच्या एकुण क्षेत्राच्या तुलनेत केवळ 0.2% क्षेत्रच जळाल्याचे दिसुन आलेले आहे. जळालेले क्षेत्र Landsat-8 Satellite imagery व्दारे GPS Track पडताळुन पाहले असता बरोबर असल्याचे आढळुन आले. सन 2016 ते 2019 या वर्षाची तुलना करता सन 2016 मध्ये 6,480.704 हेक्टर, सन 2017 मध्ये 3,156.867 हेक्टर, सन 2018 मध्ये 4,803.627 हेक्टर व सन 2019 मध्ये 2,221.943 हेक्टर जंगल जळाल्याची नोंद आहे. त्या तुलनेत यावर्षी फारच कमी क्षेत्र जळाले आहे.

वनवणवा नियंत्रणास यावर्षी उशीरा झालेली पानगळ, अधुन मधुन आलेला वादळी पाऊस तसेच 02 जून 2020 रोजी सुरु झालेला पासून व कोविड-19 मुळे नियंत्रित असलेला मानव प्रवेश तसेच आगीच्या घटनेबाबत माहिती मिळताच ड्रोनव्दारे सदर क्षेत्राचे सर्व्हेक्षण केले गेले जेणे करून अवैध रीत्या आग लावणाऱ्या आरोपींचा शोध घेतला जाईल. सदर बाबी आगीच्या घटना कमी घडण्यास कारणीभुत ठरल्या.

या विभागामध्ये एकूण 36 गावे असुन त्यापैकी 8 गावे कोअर क्षेत्रात असून 28 इतके गाव बफर क्षेत्रात आहे. कोअर गावापैकी पिली, रायपूर, माडीझडप, चोपन या गावामध्ये आगीची एकही घटना न घडल्यामुळे सदर गाव रू. 1,00,000/- बक्षीसास पात्र ठरले. पहिल्या टप्प्यामध्ये माखला व रेटयाखेडा रू. 10,000/-, दुसऱ्या टप्प्यामध्ये बोराटयाखेडा रू. 40,000/- रक्कमेच्या बक्षीसास पात्र ठरले.

Remarkable dip in summer forest fires in Sipna divn of Melghat

- Cash prize scheme for villagers worked in checking fires

By Ramesh Marulkar
NAGPUR, June 27

VARIOUS measures taken by Sipna Wildlife Division, a part of Melghat Tiger Reserve (MTR), to check forest fires yielded fruits during summer as only 35 cases of forest fires occurred in the division as against 221 cases last year.

Dr Sivabala S, Deputy Conservator of Forest, Sipna, took an initiative for reducing fire cases by launching a scheme to offer cash prizes of Rs one lakh as incentive to villagers in core area and Rs 50,000 to villagers in buffer zone. The scheme was launched in phases from February 15 to June 15 by offering cash prizes from Rs 10,000 to Rs 40,000 if not a single case occurs in the village areas.

One of the 17 watch towers in Sipna from where fire watchers inform about fire cases immediately to higher authorities. (Right) Forestmen giving away a cheque to the office-bearers of EDC in a village in Sipna Wildlife Division recently.

He also instructed field staff members to create awareness about damages caused to precious trees by fires by visiting the villages. He got the work of fire lines completed in 1809 sq km jungle and used drone in remote areas. He also posted fire watchers at 17 watch towers to get immediate information about forest fires. Moreover, the officers used to get fire alerts from Survey of India through fire cell so that he could deploy the staff for taking immediate action in extinguishing the fire. All the measures were taken up under the guidance of M S Reddy, Addl Principal Chief Conservator of Forest and Field Director, MTR.

These steps resulted in bringing down the number of fires to only 35. Last year, 221 cases were registered in Sipna Wildlife Division reducing trees/bushes/grass to ashes in 2221 ha of area. However, this time in 35 fire cases caused damages to trees in 168 ha area. Over 92 per cent area was not damaged this time, if compared to last year's figures. In 2016, as many as 6480 ha area got damaged in fires, in 2017 an area of 3156 ha damaged and in 2018 the area of 4803 ha was reduced to ashes in fires. Moreover, the factors like late falling of leaves, untimely rains and limited human interference in jungle due to corona pandemic also contributed a lot in checking the rate of forest fires in this division.

In all, there are 36 villages in this division and out of them eight are located in core area and rest in buffer. As not a single case of forest fire occurred during the stipulated period, Pili, Raipur, Madizadap and Chopan villages in core became eligible to get cash prize of Rs one lakh each. In second phase, Makhala and Retyakheda villages got the prizes of Rs 10,000 and Rs 40,000 respectively.

In buffer zone in the first phase, Chunkhadi and, Kuhi and Awagad villages received prizes of

(Contd on page 2)

VIDARBHA Line

The Hitavada

NAGPUR ■ Sunday ■ June 28 ■ 2020

Remarkable dip...

Rs 10,000 each while in the second phase 19 villages like Kamoda, Bargawhan, Khadimal, Khandukheda, Ghana, Koyalari, Bhicchukheda, Sumita, Domi, Bhutrum, Raipathar, Sarwarkheda, Simori, Chilati, Khamda, Kinhikheda, Rangveli and Kund received Rs 50,000 each as no case of fire occurred in their areas.

In all an amount of Rs 13,40,000 will be given to the office-bearers of Village Eco-Development Committees. Forest Department avoided holding of functions to give away cash prizes owing to coronavirus pandemic. So far, Range Forest Officers and others visited their villages and gave cheques worth Rs 12,00,000 from June 16 till date.

Kamlesh Patil, Assistant Conservator of Forest, Samrat Meshram, RFO Semadoh, Satyafula Solanke, RFO Raipur, Amit Shinde, RFO Hatru, Prafulla Nirmal, RFO Chourakund, Ashish Molekar, RFO Jarida and other field staff also worked hard in creating awareness among the villagers and by making field visits regularly.

बफर क्षेत्रातील पहिल्या टप्या–करीता चुनखडी, आवागड व कुही रू. 10,000/-, दुसऱ्या टप्यातील कामीदा, बारूगव्हाण, खडीमल, खंडुखेडा, घाणा, कोयलारी, बिच्छुखेडा, सुमिता, कुटिदा, डोमी, भुत्रुम, रूईपठार, सरवारखेडा, सिमोरी, बिलाटी, खामदा, किन्हीखेडा, रंगुबेली, कुंड एकुण 19 गावांमध्ये आगीची एकही घटना न घटल्याने रू. 50,000/- च्या बक्षीसास पात्र ठरले. एकंदर रू. 13,40,000/- रक्कमेचे बक्षीस वितरण करण्यात येणार आहे. त्यापैकी पहिल्या व दुसऱ्या टप्यामध्ये रू. 12,00,000/- वितरीत करण्यात आले आहे. वनवणवा नियंत्रणात कर्मचाऱ्यासोबत गावकऱ्यांनी सुध्दा आगीवर नियंत्रण मिळवण्यास सहकार्य केले. गावकऱ्या सोबतच वनवणवा नियंत्रणाकरीता उत्कृष्ट काम करणाऱ्या अधिकारी / कर्मचाऱ्यांना प्रमाणपत्र देवुन प्रोत्साहन देण्यात आले.

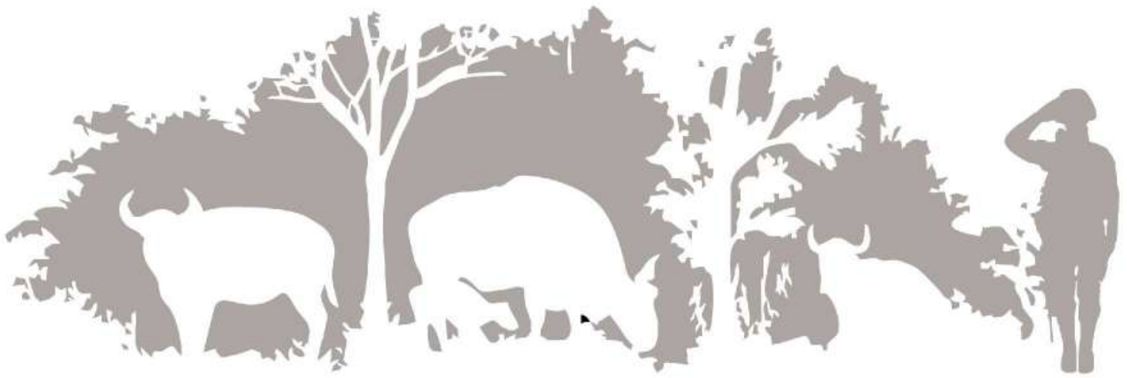

20

पुनर्वसनामुळे वन्यप्राणी घेताहेत मोकळा श्वास...

कु. नविता खिराळे
वनरक्षक, मेमना बिट,
मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प

मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पातील मेमना गावाचे यशस्वी पुनर्वसन झाल्यामुळे वन्यप्राणी मोकळा श्वास घेऊ लागले आहेत. त्याच बरोबर येथून पुनर्वसित आदिवासी बांधव समाजाच्या मुख्य प्रवाहात आले आहेत.

मेमना गावाचे पुनर्वसन होण्यापुर्वी मी अनेकदा माझे सहकारी नामदेव गोबाजी शनवारे यांना जंगलात गस्तीला जातांना नेहमी प्रश्न करत होते की, सर्वांना जंगलात गस्ती दरम्यान वन्यप्राणी दिसतात, मात्र आपल्याला का दिसत नाही? त्यावर नामदेवजी, मला बोलायचा की, वन्यप्राणी झोपायला गेले आहेत. हे उत्तर ऐकून मी थोडी दु:खी व्हायची. मला सुध्दा वाटत होते की, इतरांना वन्यप्राणी दिसतात मग मला का नाही दिसत. त्यावेळी मेमना गावाचे पुनर्वसन झालेले नव्हते. म्हणूनच की, या गावामुळे जंगलात हस्तक्षेप होत होता असे मला जाणवत होते. त्यामुळे वन्यप्राण्यांच्या अधिवासाला धक्का लागत असावे अशाया कारणाने प्राणी दिसत नसावे असे मला कायम वाटत होते.

दरम्यान मेमना गावाच्या पुनर्वसनची तयारी सुरू झाली. मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प कार्यालयामार्फत यशस्वी पुनर्वसन करण्यात आले. मा. उपवनसंरक्षक, वनपरिक्षेत्र अधिकारी, वनपाल आणि मी असे सर्वांनी मिळून पुनर्वसन झालेल्या क्षेत्रात 10 सिमेंट बशी, 9 इको फ्रेंडली बशी, कुरण विकास, निसर्ग पर्यटन रस्ते बांधणी, 23 दगळी बांध, 39 सिमेंट बंधारे आदि, कामे अथक मेहनेतीने पूर्ण करण्यात आली. इच्छा एकच माझ्या ही बीटामध्ये वन्यप्राणी मोकळा संचार करतील आणि इतर तृणभक्षी प्राण्यासोबत वाघ ही मुक्तपणे संचार करून एक दिवस मला ही त्याच्या अस्तिवाचे दर्शन देऊन मला माझी आशापूर्णत्वास आणेल. माझ्या व माझ्या वन सहकारीकरिता वनसंरक्षण कुटी पुनर्वासित झालेल्या जागे बांधून देण्यात आली.

त्यानंतर जेव्हा पुनर्वसन पूर्ण झाल्यावर नेहमीप्रेमाने मी व अम्झे

माननीय श्री. एम.एस. रेड्डी, अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक मेमना कुरण क्षेत्रिय भेटी दरम्यान मार्गदर्शन करतांना

सहकारी नामदेव शनवारे यांना सोबत घेऊन गेली तेव्हा मला आश्चर्याचा सुखद धक्का बसला. समोर बघतो तर मोरांचा खुप मोठा कळप नजरेस पडला. हे चित्र बघुन माझे डोळे भरून आलेत. याच भागात अनेकदा मी जंगल गस्तीला जात होती तेव्हा मला काहीच दिसत नव्हते. मात्र पुनर्वसन होते न होतेच वन्यप्राणी दिसून यायला लागले. ही गोष्ट मी नामदेवला देखिला सांगितली की, अनेक वर्षांनी मी या क्षेत्रात मोरांचा कळप बघितला. तेव्हा माझ्या मनाला एवढा आनंद झाला की, मी आनंदाने उडया मारू लागली.

याच दरम्यान मा. अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक यांनी मेमना गावाला भेट देऊन पुनर्वसन झालेल्या भागाची पाहणी केली. त्यावेळी त्यांनी आम्हाला वन्यप्राणी यांच्याकरिता मिठाचे चाटन तयार करण्याची सूचना केली. आम्ही त्या सूचनेचे तातडीने पालन करून दुसऱ्या दिवशी चाटन तयार केले आणि संरक्षण कुटीला परत आलो.

पुन्हा दुसऱ्या दिवशी आम्ही जंगल गस्तीला निघालो असता माझे दोन वन सहकारी मचान बनविण्याची तयारी करत होते. मी एका वन सहकाऱ्याला सोबत घेऊन कुरण क्षेत्राची जाळी ठिक करत होते. एवढ्यात मला माझ्या वन सहकाऱ्यांचा फोन आला, त्यांनी सांगितले की, "मॅडम आपल्या क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात म्हशी आल्या आहेत. हे ऐकून माझ डोक संतापल, मजूर लवकर या मॅडम असा सतत बोलत होता. तेव्हा मला प्रश्न पडला होता की, आताच या गावाचे पुनर्वसन झाले आणि या म्हशी कुठून व कशा आल्या, या प्रश्नाने डोक दुखायला लागले. मी तात्काळ मजूराला घेऊन म्हशीकडे जायला निघाले. तिथे गेल्यावर मला वेगळे चित्र बघायला मिळाले. बघते तर काय माझ्या समोर प्रत्यक्ष गाव म्हशी नसून ते 30 ते 40 च्या कळप असलेले गवे होते रानगवे. बलदंड शरीर यष्टीचे हे गवे प्रथमच मी या परिसरात बघत होते

आणि माझ्या सहकार्यांना सांगितले की, ते म्हशी नाही गवे आहे त गवे. हे दृश्य बघुन माझा आनंद गगनात मावेनासा झाला. तेव्ही मी नामदेवला म्हटल की," बघ आपण जेव्हा जंगलगस्त करीत होतो. तेव्हा गावातील स्थानिक लोक यांच जंगलात आपली गुर-ढोर चारत होती. त्यामुळे आपल्याला वन्यप्राणी दिसून येत नव्हते. आज मात्र हे चित्र फार बदलून गेले आहे. माझ्या बीटमध्ये मला मोर आणि रानगवे यांचे कळप दिसू लागले आहेत. मेमना कैंपला असले की सकाळ, दुपार आणि संध्याकाळ तिन्ही वेळात मला कायम मोर, जंगली कोंबड्या सह अनेक वन्यप्राण्यांचे आवाज ऐकायला मिळतात. विविध प्रकारचे पक्षी यांची चिवचिव ऐकू येते. आम्ही तयार केलेल्या टुरिझम रस्त्याने आम्हाला रोज विविध वन्यप्राणी, पक्षी दिसून येतात. त्यांच्या पायांची ठसे आढळून येतात. एकदा तर मी अस्वलांची लढाई ही बघितली आहे. कधीकधी वाघाची डरकाळी ऐकली की, एक रोमांचक अनुभव अनुभवयला मिळतो. या सर्व गोष्टीचे अनुभव मला का आले? त्याचे सर्वात मोठ आणि महत्त्वपूर्ण कारण म्हणजे, मेमना गावाचे झालेले यशस्वी पुनर्वसन होय. पुनर्वसन झाल्याने मेमना भागातील वन्यप्राणी मोकळा श्वास घेऊ लागलेत. येथील अनुभवलेले हे क्षण मी कदापी विसरू शकणार नाही. नेहमीप्रमाणे नामदेवला सोबत घेऊन जंगल गस्तीला निघाले की, वाघाचे ठसे आढळून यायला लागले. तेव्हा मी नामदेवला बोलली आपल्याला आधी एक ही वन्यप्राणी दिसत नव्हता. आपण वन्यप्राणी बघण्यासाठी आतुर होत होतो, आता रोज वन्यप्राणी दिसत आहेत. त्यावर नामदेव मला म्हणतो की, मॅडम आपण लक्ष्मी आहात, आपण आल्यापासून वन्यप्राणी दिसायला लागली आहेत, आधी आम्हाला काहीच दिसत नव्हते. त्याच्या या प्रश्नाला मी हसत हसत उत्तर देते की, ही किमया साधली आहे. यशस्वी पुनर्वसन प्रक्रियामुळे आज जे काही दिवस पालटले आहेत त्याला एकमेव कारण म्हणजे जंगलावरील लोकांचा अधिभार कमी झाला आहे. निसर्गाला जी बाधा पोहोचविली जात होती ती पुनर्वसनमुळे थांबली आहे. गावाच्या पुनर्वसनामुळे जैवविविधता बहरली असून येथील आदिवासी बांधवांची समाजाच्या मुख्य प्रवाहाकडे वाटचाल होऊ लागली आहे. हा दुहेरी फायदा आहे अस त्यांच्याकडे बघुन मी बोलते.

21

Events & press note

वन शहीद स्मारकाला भेट

माननीय श्री. संजयजी राठोड, वनमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांनी मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पातील चिखलदरा स्थित वन शहीद स्मारकाला भेट देऊन वन शहीदांना श्रध्दांजली दिली. या प्रसंगी मा. राजकुमार पटेल, आमदार, मेळघाट विधानसभा, श्री. नितीन काकोडकर, प्रधान मुख्य वनरक्षक, म.रा., श्री. श्रीनिवास रेड्डी, अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक, मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प उपस्थित होते.

प्रकल्पग्रस्त प्रमाणपत्र व चारचाकी वाहन वाटप वितरण सोहळा

मेळघाट व्याघ्र प्रकल्प व आदिवासी संशोधन केंद्र, पुणे यांच्या मेळघाट व्याघ्र संवर्धन प्रकल्पामार्फत पुर्नवसीन गावातील युवकांना स्वयं:रोजगारासाठी चारचाकी वाहन वाटप करण्यात आले.

मा.श्री. बच्चूभाऊ कडू, राज्यमंत्री, जल संसाधन व इतर महाराष्ट्र राज्य तथा पालकमंत्री, अकोला जिल्हा यांच्या हस्ते आदिवासी युवकांना चारचाकी वाहन वाटप करण्यात आले.

मा.श्री. बच्चूभाऊ कडू, राज्यमंत्री, जल संसाधन व इतर महाराष्ट्र राज्य तथा पालकमंत्री, अकोला जिल्हा यांच्यातर्फे मांगिया (पुर्नवसन), शिरजगाव कसबा, पिली गावातील युवकांना स्वयं:रोजगार मिळण्याच्या उद्देशाने ट्रॅक्टर हस्तांतरीत करण्यात आले.

मांगीया पुनर्वसन शिरजगाव कसबा दिनांक ८-०७-२०२०ला ना. बच्चूभाऊ कडू राज्यमंत्री यांनी भेट दिली व पुनर्वसित गावात झालेले मुलभूत सोईसुविधांचे कामाची पाहणी केली. यावेळी त्यांनी तेथील पुनर्वसित नागरिकांशी संवाद साधून मार्गदर्शन केले . यावेळी त्यांच्या हस्ते पुनर्वसित लाभार्थ्यांना प्रकल्पग्रस्त प्रमाणपत्रांचे वाटप केले. तसेच १० आदिवासी लाभार्त्यांना शासन अनुदानित वाहन वाटप करण्याच्या कार्यक्रम पार पडला. तसेच त्यांनी मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पातर्फे केलेल्या पुनर्वसन कामाबद्दल समाधान व्यक्त करून पुनर्वसन कार्याचे कौतुक केले. या कार्यक्रमाला ला विनोदकुमार उपवनसंरक्षक गुगामल विभाग,वनपरीश्रेत्र अधिकारी तुषार गायकवाड, वनपरीश्रेत्र अधिकारी, हरिसाल दिपाली चव्हाण,वनपरीश्रेत्र अधिकारी नरेश इनवते, अतुल तिखे सामाजिक समन्वयक व पुनर्वसित गावातील गावातील नागरिक हजर होते.

मा.श्री. बच्चूभाऊ कडू राज्यमंत्री, जल संसाधन व इतर महाराष्ट्र राज्य तथा पालकमंत्री, अकोला जिल्हा यांची मेळघाट वन्यजीव विभागातील आमझरी निसर्ग पर्यटन केंद्राला भेट व पाहणी...

Newspaper coverage of Melghat tiger reserve

3 arrested for hunting monitor lizard in Melghat

Team of forestment with arrested accused persons.

Special Correspondent

A TEAM of forestmen arrested three persons for hunting and illegally possessing a monitor lizard at Adgaon-Khurd village in Akot Wildlife Division, a part of Melghat Tiger Reserve, seized the animal and materials used for the purpose on Wednesday.

The definition of hunding in Section 2 (16) of Wildlife Protection Act, 1972 says that hunting includes capturing, killing, poisoning, snaring or trapping any wild animal and even attempt to do so and driving any animal for any of the purpose specified in sub-clause. Monitor lizard falls in Schedule I of Wildlife Protection Act, 1972.

On a tip-off, the flying squad of Forest Department from Hiwarkhed, led by P D Patil, Range Forest Officer, laid a trap at the ashramshala of Dr Jagannath Dhone, Adgaon in Akot tehsil, and detained Rajesh Subhash Bhosale (28), Arjun Kashya Bhosale (33), both residents of Amboda, and Vikas Subhash Bhosale (33), a resident of Chittalwadi. Forestmen searched a bag belonging to Vikas and found a monitor lizard with its tail tied in a hole created by them at the neck.

Further interrogation revealed that they captured the lizard from an agricultural field in Akot. The accused were taking the animal for selling it in the market. A preliminary offence report has been registered in the case, informed Laxman Aware, Assistant Conservator of Forest, Akot.

B D Kataria, Invetigation Officer, is making further enquiries in the case under the guidance of M R Reddy, Addl Principal Chief Conservator of Forest and Field Director, Melghat Tiger Reserve, and T Beula madam, Deputy Conservator of Forest, Akot. Aatif Hussain and N B Ambhore took active part in the raid.

MCR for 6 accused in sloth-bear cubs' poaching in Melghat

THE Judicial Magistrate First Class, Sangrampur, rejected bail plea by six accused in poaching of two cubs of sloth bear in Sonala Forst Range, Akot Wildlife Division, a portion of Melghat Tiger Reserve, and granted MCR. Three of the accused are taken into custody in bamboo felling case occurred previously.

The court had granted them Forest Custody Remand till June 18 and hence forestmen produced them before the court on Thursday. The names of the accused are: Dalubabu Jambhulkar (60), Krishna Motilal Gavate (26), both residents of Chichari villages in Buldana district. Munna Chandu Chicholkar (45), Habu Sonya Pawar (46), Raju Shaligram Kasot (31) and Ankesh Chhagan Pawar (21), all residents from Nimkhedi village.

It is reported that the sensational case occurred when these six accused had gone along with their two other companions in South Aalewadi, compartment no: 357, Sonala Forest Range, on Monday for felling bamboo. However, on way, they found two cubs of sloth bear approaching towards them while their mother was following. Frightened villagers started attacking the cubs with axe and killed them on the spot. The furious mother took revenge immediately by attacking and killing two persons – Ashok Motilal Gavate and Mana Bandu Gavate. The remaining six persons ran towards the village then and informed people about the incident.

लोकमत

Hello Akola
Page No. 1 May 22, 2020
Powered by: erelego.com

पक्ष्यांसाठी कृत्रिम बेट

पक्ष्यांसाठी कृत्रिम बेटांची निर्मिती हा राज्यातील पहिला अभिनव उपक्रम या अभयारण्यात सुरू झाला आहे. काटेपूर्णा अभयारण्यातील जलाशयात पक्ष्यांसाठी या बेटांची निर्मिती करण्यात आली आहे. नदी सुरय व छोटी पाण पिंपरी हे पक्षी या बेटांवर अंडी घालतात.

या अभयारण्यालगत शेती असलेल्या अनेकांनी मोठ्या प्रमाणात जमिनीवर अतिक्रमण केले आहे. ते रोखणे आवश्यक आहे. पक्ष्यांची शिकार करणाऱ्यांची संख्याही मोठी आहे. त्यांना आवर घालणेही आवश्यक आहे. तसेच काटेपूर्णा धरण परिसरातून चोरटी मासेमारी करणाऱ्यांमुळेही जैवविविधतेतील अनेक घटकांच्या दैनंदिन वास्तव्यात व्यत्यय निर्माण केला जात आहे.

जागतिक जैवविविधता दिन

काटेपूर्णा अभयारण्यात रुजली जैवविविधता

अकोला : पर्यावरणातील घटकांचा दैनंदिन होत असलेला ऱ्हास पाहता अकोला जिल्ह्याच्या पर्यावरणासाठी महत्त्वाचा घटक असलेल्या काटेपूर्णा अभयारण्यात विविध प्रकारची जैवविविधता रुजली आहे. जैवविविधतेची संपन्नता टिकवून ठेवण्यासाठी अभयारण्यातील मानवी हस्तक्षेप रोखण्यासोबतच पर्यावरणातील घटकांच्या संरक्षणासाठी प्रत्येकाने पुढे येण्याची गरज जैवविविधता दिनानिमित्त अधोरेखित होत आहे. अकोला जिल्ह्यातील जंगलाचे प्रमाण पाहता अत्यल्प आहे. त्यातील जैवविविधतेलाही मर्यादा आहेत. या दोन्ही बाबी पाहता काटेपूर्णा अभयारण्य जिल्ह्यासाठी अत्यंत महत्त्वाचे आहे. या अभयारण्यातील जैवविविधता पर्यावरणाचा समतोल राखण्यासाठी तेवढीच महत्त्वाची आहे. या अभयारण्याचे क्षेत्र कमी असले तरी तेथे विविध जातींचे प्राणी, वनस्पती आहेत. वन्यजीव संरक्षण अधिनियम १९७२ मध्ये नमूद प्राण्यांच्या नोंदीपैकी सस्तन प्राण्यांच्या २५ प्रजाती आहेत. त्यातील तीन धोकाग्रस्त झाल्या आहेत. त्यामध्ये बिबट, अस्वल, इंडियन पँगोलिनचा समावेश आहे. पक्ष्यांच्या १२३ प्रजाती आहेत. त्यातील...... धोकाग्रस्त आहेत. या अभयारण्यात २७ प्रजातींच्या पक्ष्यांचे स्थलांतर होते. सोबतच महाराष्ट्राचा राज्य पक्षी हरियल या अभयारण्यात आढळतो. १९ प्रकारचे सरपटणारे प्राणी आहेत. त्यापैकी अजगर व सुसर धोकाग्रस्त आहेत. तर फुलपाखरांच्या ७४ प्रजाती आहेत. त्यातील दोन प्रजाती धोक्यात आहेत. या अभयारण्यात कोळ्यांच्या १२ प्रजाती आढळतात. तर वनस्पती प्रजातींमध्ये मोठी व मध्यम प्रकारची झाडे ५४ आहेत. झुडुपांच्या प्रजाती २३ आहेत. वेलींच्या ८ प्रजाती आहेत. बांबू व गवताच्या १८ प्रजाती आहेत. जिल्ह्याच्या एकूणच पर्यावरणात या अभयारण्यातील जैवविविधतेचा मोठा हातभार लागलेला आहे.

अभयारण्यातील जैवविविधता वाढविण्यासाठी तीन वर्षांपासून प्रयत्न केले. पक्ष्यांची संख्या वाढण्यासाठी नऊ कृत्रिम बेटे तयार केली. त्यामुळे पक्ष्यांची संख्या वाढली. वन्यजीवांच्या संरक्षणासाठी नाकेबंदी, चेकनाके तयार केले. परिणामी चितळ, नीलगायींची संख्या वाढली. एकूणच जैवविविधतेला हातभार लागला आहे.
- मनोजकुमार खैरनार, विभागीय वनाधिकारी, वन्यजीव, अकोला.

जिल्ह्याच्या पर्यावरणासाठी अत्यंत महत्त्वाच्या असलेल्या या अभयारण्याचे संरक्षण आणि संवर्धन करणे, ही प्रत्येकाची जबाबदारी आहे. पर्यावरण टिकेल तरच मानवी जीवन सुरक्षित आहे, हेही सर्वांनी ध्यानात घ्यायला हवे.
- अमोल सावंत, संस्थापक, निसर्गकट्टा.

सकाळ
Nagpur, Amravati-Today
08/07/2020 Page No. 1

राज्यमंत्र्यांनी घेतले हत्तिणीला दत्तक

बच्चू कडू यांचा पुढाकार : २१ हजारांचा दिला धनादेश

सकाळ वृत्तसेवा

अमरावती, ता. ७ : आपल्या विविध स्टाइलच्या आंदोलनाने अनेक प्रश्नांवर लढा देणारे अचलपूरचे आमदार तसेच राज्यमंत्री बच्चू कडू यांनी मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पातील एक हत्तीण दत्तक घेतली आहे. त्यासाठी त्यांनी २१ हजार रुपयांचा धनादेश व्याघ्र प्रकल्पाच्या अधिकाऱ्यांच्या सुपूर्द केला.

अधिकाऱ्यांना धनादेश देताना राज्यमंत्री बच्चू कडू.

मेळघाटात एकूण पाच हत्तीणी आहेत. यातील एक जारिदा येथे असून अन्य चार मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाच्या अंतर्गत कोलखास येथे आहेत. पूर्वी त्यांच्याकडे वनातील लाकडे आणण्याचे व अन्य कामे होती. परंतु आता पर्यटनासाठी त्यांचा वापर करण्यात येतो. या हत्तीणींचा खर्च शासन करते, मात्र त्यांना अतिरिक्त खाद्य देण्यासाठी राज्यमंत्री बच्चू कडू यांनी मदतीचा हात पुढे केला. दोन दिवसांपूर्वी बच्चू कडू कोलखासला गेले होते. त्याठिकाणी त्यांनी चंपाकली नावाच्या हत्तीणीला दत्तक घेऊन २१ हजार रुपयांचा धनादेश सेमाडोहचे वनपरिक्षेत्र अधिकारी श्री. मेश्राम, महावत श्री. पंडोले यांना सुपूर्द केल्याचे वन्यजीव अभ्यासक विशाल बनसोड यांनी सांगितले.

CityLine
The Hitavada
NAGPUR ■ Sunday ■ May 10 ■ 2020

35 tigers, 45 leopards sighted during 'Nisarganubhav' in Melghat unified area

■ Special Correspondent

MORE than 17,542 wild animals, including 35 tigers, 45 leopards, 352 sloth bears, 172 wild dogs and 752 Indian gaurs were sighted during 'Nirsarganubhav', an exercise carried out on *Buddha Pournima* on Thursday by sitting on 'machaans' near waterholes in Melghat Tiger Reserve and Protected areas under the Field Director of the reserve.

The census was carried out by field staff members of wildlife wing like forest guards, round officers, guides and forest labourers sitting on 547 wooden structures constructed near waterholes in Sipna, Gugamal, Akot, Melghat, Akola and Pandharkawda Wildlife Divisions. The whole Melghat Tiger Reserve, Katepurna, Karanja Sohal, Dnyanganga, Lonar, Tipeshwar and Painganga Wildlife Sanctuaries were also covered.

One of the wooden structures constructed in Melghat Tiger Reserve for 'Nisarganubhav' exercise conducted on Thursday. (R) A leopard was sighted by field staff sitting on a *machaan* in Melghat.

The exercise is conducted every year on the full moon night of *Buddha Pournima* to count the wild animals and get direct/indirect evidences in the full moon light. Every year, nature lovers and volunteers take part voluntarily in this exercise but this time it was limited to forest staff due to COVID-19 pandemic and as per the order from the Principal Chief Conservator of Forest (Wildlife) not to involve others. These six wildlife divisions come under the administration of M S Reddy, Additional Chief Conservator of Forest and Field Director, Melghat Tiger Reserve.

The staff members sat on 140 machaans constructed in Sipna Wildlife Division, 95 in Gugamral division, 140 in Akot division, 58 in Melghat division, 56 wooden structures in Akola division and 70 in Pandharkawda division.

The activity had been carried out by forest officials including Shiv Bala, DCF, Vinod Shiv Kumar, DCF, Piyusha Jagtap, DCF, Manoj Khairnar, DFO, Subhash Puranik, DFO and Vishal Mali, DFO under the guidance of Reddy. The field staff also recorded sightings of 3,318 wild boars, 727 sambar/deer, 879 spotted deer, 433 barking deer, 10 four horned antelopes, 75 porcupines, 67 civet cats, 15 hyena, 1,685 blue bulls, 5,763 Hanuman langur, four pangolins, one honey badger, 30 mongoose, 72 wild cats, 492 grey jungle fowl, 17 jackal, 58 hare 2136 peacocks, 398 black bucks etc.

लोकमत

मजबूत निर्माण का नमूना है ब्रिटिशकालीन रेस्ट हाउस

112 साल बाद भी ढाकणा रेस्टहाउस की इमारत है बुलंद

रवि नवलाखे, 13 जून

धारणी- अंग्रेजों द्वारा वर्ष 1908 में मेलघाट के ढाकणा में बनाया गया रेस्ट हाउस मजबूती के साथ ही कारीगरी तथा सुंदरता का नमूना कहा जा सकता है. इस पर स्वयं ही इस विश्रामभवन को गर्व होगा कि अंग्रेजों ने उसका निर्माण किया. गुगामल वन्यजीव विभाग में प्राकृतिक सुंदरता तथा जंगल के बीच स्थापित इस विश्रामगृह की इमारत किसी को भी हैरत में डालती है. जहां यह इमारत वास्तुकला की नमूना है, वहीं 112 साल की यह इमारत आज भी मजबूती से खड़ी है.

मेलघाट व्याघ्र प्रकल्प के बीचो-बीच स्थापित ढाकणा गांव के निकट बहती गड़गा नदी के किनारे यह इमारत स्थित है. हरियाली के बीच कल-कल बहती गड़गा नदी इसकी सुंदरता को निखार देती है. आसपास की प्राकृतिक सुंदरता तथा नजारा दर्शनीय रहता है.

जंगलों के कारण ही व्याघ्र प्रकल्प का महत्व होता है. इसके बीचो-बीच स्थित यह इमारत लोगों को आकर्षित करती है. अंग्रेज शासन ने भी ऐसे महत्वपूर्ण तथा प्राकृतिक सुंदरता से लैस स्थानों पर विश्रामगृहों का निर्माण किया था. घने जंगल में स्थित चौराकुंड, रंगुबेली, हरिसाल, ढाकणा, तारूबांदा, कोलकास, तेलकुंड, वान, रेलवे धुलघाट, पातुल्डा, सेमाडोह, घटांग में अंग्रेज सरकार ने रेस्ट हाउस का निर्माण किया था. इसके अलावा मध्य प्रदेश के कुकरू का पता लगा कर इसे भी अंग्रेजों ने विकसित किया था. पर्यावरण प्रेमी तथा वन्यप्राणियों के अभ्यासक जिम कार्बेट ने धारणी तहसील के रंगुबेली में महीनों-महीनों रुक कर व्याघ्र प्रकल्प साकार करने का प्रस्ताव तत्कालीन अंग्रेज सरकार को दिया था. ढाकणा के विहंगम रेस्ट हाउस का निर्माण 1908 में करने के बाद सुधार 62 साल के बाद 1969-1970 में किया गया. फिलहाल इसे सजाने का काम फिर एक बार आरंभ किया गया है. इसे एक बार निहारना भी सौभाग्य की बात है.

लोकमत
Hello Amravati
Page No. 3 Jul 10, 2020
Powered by: erelego.com

मेळघाटात करा निवास

आरक्षण ऑनलाईन : जंगल सफारीही

लोकमत न्यूज नेटवर्क

परतवाडा : राज्य शासनाने हॉटेल्स सुरू करण्यास परवानगी देताच मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पांतर्गत पर्यटन स्थळावरील निवास व्यवस्था, व्याघ्र प्रकल्प प्रशासनाकडून पर्यटकांकरिता खुली करण्यात आली आहेत.

निसर्ग पर्यटन संकुल व होम स्टेमधील निवास व्यवस्थेकरिता पर्यटकांना केवळ ऑनलाईन आरक्षण उपलब्ध करून दिले जाणार आहे. कोरोना विषाणू प्रतिबंधक उपाय सांभाळून मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पातील निसर्ग पर्यटनाला चालना मिळावी. स्थानिकांचे रोजगाराचे प्रश्न मार्गी लागावेत, याकरिता पर्यटकांकरिता ही निवास व्यवस्था सुरू करण्यात आली आहे. तपासणीदरम्यान तीव्र ताप तसेच कोविड-१९ ची लक्षणे वनाधिकारी व कर्मचाऱ्यांना आढळून आल्यास आरक्षण सुविधा पर्यटकाला दिली जाणार नाही. आरक्षणाची भरलेली रक्कमही पर्यटकांना परत मिळणार नसल्याचे व्याघ्र प्रकल्पाकडून स्पष्ट करण्यात आले. एका रूम, टेंट किंवा कॉटेजमध्ये दोनच पर्यटकांना राहण्यास अनुमती दिली आहे. पर्यटकाच्या मोबाईलमध्ये आरोग्य सेतू ॲप असणे बंधनकारक केले आहे. मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पातील सर्व विश्रामगृह पर्यटकांसाठी बंद असून, पर्यटन संकुलाच्या एकूण पर्यटक क्षमतेच्या ३३ टक्केच पर्यटकांना आरक्षण राहील.

Hello Khamgaon
Page No. 1 Jul 09, 2020
Powered by: erelego.com

'ज्ञानगंगा'मध्ये वन पर्यटनास प्रारंभ; बोटींगचीही सुविधा होणार उपलब्ध!

मुक्कामही करता येणार : अस्वलांसाठी प्रसिद्ध असलेल्या ज्ञानगंगा अभयारण्यात आहेत ४८ प्रकारची फुलपाखरे

लोकमत न्यूज नेटवर्क

बुलडाणा : वन पर्यटनाला चालना देण्याच्या दृष्टीने वन विभागाने पावले उचलली असून, बुलडाणा जिल्ह्याचे भूषण असलेल्या ज्ञानगंगा अभयारण्यात वन पर्यटनाला प्रारंभ झाला आहे.

विशेष म्हणजे येत्या दोन महिन्यात अभयारण्यात येत असलेल्या पलढग आणि गेरू माटरगाव येथील धरणावर बोटींगची सुविधाही उपलब्ध करण्यात येत आहे. सध्या येथे दोन बोटी उपलब्ध झाल्या असून, पावसाळ्याअखेर या दोन्ही धरणात वन्य जीव विभागाकडून बोटींग सुरू करण्यात येणार असल्याची माहिती सूत्रांनी दिली.

सुमारे दोन हजार २०० चौरस किमी विस्तार असलेल्या व बुलडाणा, मोताळा, खामगाव आणि चिखली तालुक्याला सीमा भिडलेले ज्ञानगंगा अभयारण्य हे अस्वलांसाठी प्रसिद्ध असून, गेल्या सहा वर्षांत येथे पर्यटकांना आकर्षित करण्यासाठी अनेक सुविधा उपलब्ध करण्यात आल्या असून, १९ जूनपासून या अभयारण्यात वन पर्यटन सुरु करण्यात आले आहे.

सध्या शनिवार व रविवारी या वनपर्यटनाला येथे मोठा प्रतिसाद मिळत असून, ज्ञानगंगा अभयारण्यात रात्रीच्या मुक्कामाचीही सुविधा आता उपलब्ध करण्यात आली आहे. आठ जुलैपासूनच या सेवेचा प्रारंभ करण्यात आला आहे. मेळघाट व्याघ्र प्रकल्पाचे अपर प्रधान मुख्य वनसंरक्षक तथा क्षेत्र संचालक असलेले एम. एम. रेड्डी यांनीच यासंदर्भात ८ जुलै रोजी एक आदेश निर्गमित केला असून, एकूण क्षमतेच्या ३३ टक्के आरक्षण सुविधाही येथील कॉटेजमध्ये मुक्कामासाठी राहणार आहे. कोरोना संसर्गाच्या पार्श्वभूमिवर निर्जंतुकीकरणाच्या सुविधेसह, पर्यटकांचा प्रवासाचा इतिहास तथा त्यांच्या शरीराचे तापमान नोंद करून त्यांना अभयारण्यात प्रवेश देण्यात येणार आहे. कोरोना संसर्ग टाळण्याच्या दृष्टीने पूर्ण उपाययोजना त्यासाठी करण्यात आली आहे. मेळगाट व्याघ्र प्रकल्पांतर्गतच या सुविधा उपलब्ध करण्यात आल्या आहेत. ज्ञानगंगा अभयारण्यात सध्या टी-१ सी-१ हा वाघ असून १५ ते २० च्या आसपास बिबट आहे. प्रामुख्याने अस्वलांसाठी हे अभयारण्य प्रसिद्ध असून, पलढग व गेरूमाटरगाव येथील धरणावर पक्षी जीवनाची भरमार आहे. लाख्याचा झिरा, तेलीणीची गुहा आणि ४८ प्रकारच्या फुलपाखरांच्या प्रजाती येथे सापडत असून, येत्या महिन्या दीड महिन्यात फुलपाखरांचा खरा हंगाम सुरु होऊ शकतो. त्यामुळे पर्यटक येथे चांगलेच आकर्षित होऊ शकतात.

दुसरीकडे ज्ञानगंगा अभयारण्यात इंदुर, मुंबई, दिल्ली, नागपूर, अकोला येथून सध्या पर्यटक येत असून, विदेशातील पर्यटकांनाही ज्ञानगंगा अभयारण्याने भुरळ घातली आहे. चितळ, सांबर, नील गाय, लांडगे, कोल्हे आणि बिबटांचा मुक्त संचार हे या अभयारण्याचे वैशिष्ट्य असून, टी-१ सी-१ चेही प्रसंगी क्वचित दर्शन येथे घडते. पावसामुळे सध्या अभयारण्याची शोभा वाढली आहे.

कोरोना संकटकाळात अर्थकारणालाही हातभार

कोरोनामुळे वन पर्यटनही बंद करण्यात आले होते; मात्र ८ जुलैपासून या धोरणात अधिक व्यापकता व स्पष्टता आल्यामुळे ज्ञानगंगा अभयारण्यातील गाईड, जिप्सीचालक तथा कॉटेजवर कार्यरत कर्मचाऱ्यांचे अर्थकारणही सुधारण्यास आता मदत होत असून, वन्य जीव विभागाकडे येणाऱ्या पर्यटकांसाठी एक मोठी बसही उपलब्ध करण्यात आली आहे.

22

Nature art

Nupur Bapat
Amravati

Jungle owl

Scarlet minivet

Indian roller flight

Small blue kingfisher

Stilt

White spotted fantail

Indian courser

Orange headed thrush

Indian pitta

Indian roller

Pied kingfisher

Paradise flycatcher

Ballians crake

Golden backed woodpecker

House sparrow

Satish Ansingkar
Pune

Atmaja Avirupa Das
Midanapore, (West Bengal)

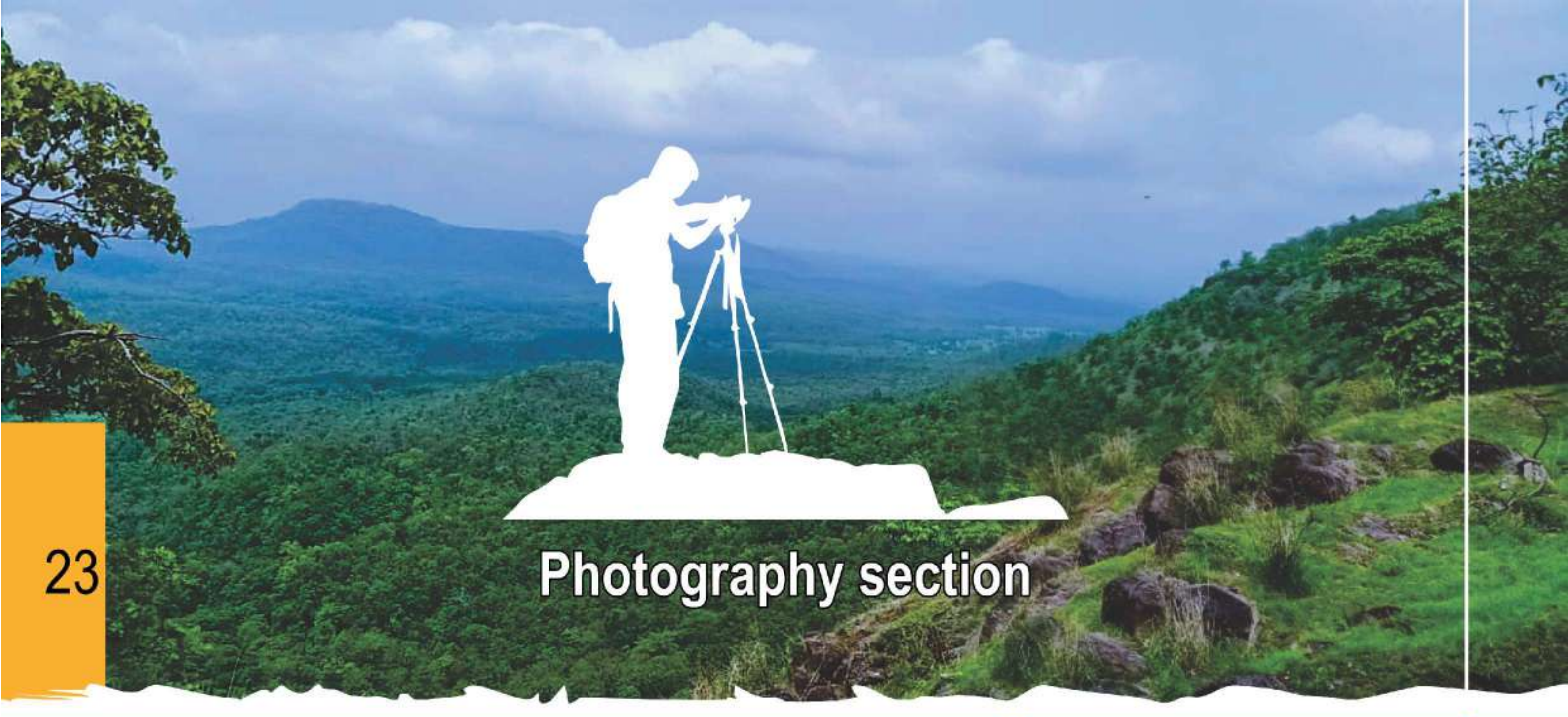

23

Photography section

Sunil Wakode
Range Forest Officer,
Akot Wildlife Division
Melghat Tiger Reserve

Meadow of Melghat

Gaur

Tiger

Forest owlet

Crested serpent eagle

Chital

Pugmark of tiger

Tiger

Tiger

Landscape of Melghat

Tiger

Kipal Borekar
Vishal Solnki
Manish Ghurade
Dipak Joshi
Satish Deshmukh
Mayur Bhailume

Forest owlet

Sunset of Melghat

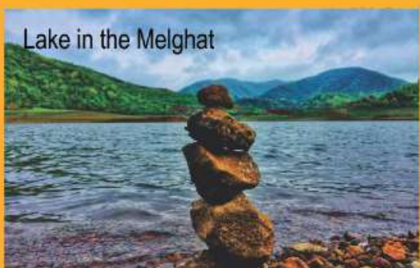
Lake in the Melghat

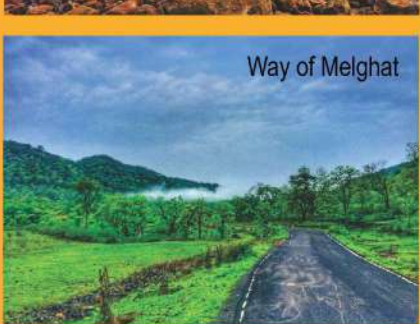
Way of Melghat

Sunset of Melghat

Beauty of Chikhaladara

River of Melghat

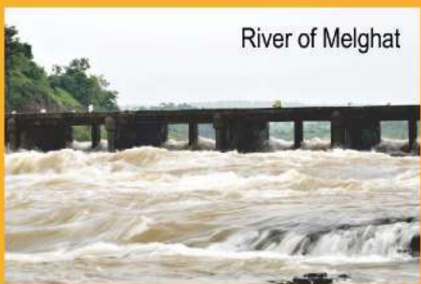
River of Melghat

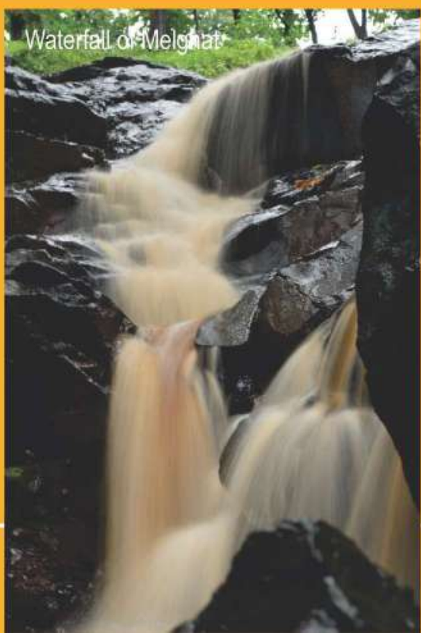
Waterfall of Melghat

Indian pitta

Sloth bear

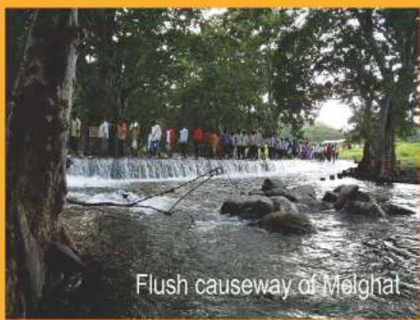
Flush causeway of Melghat

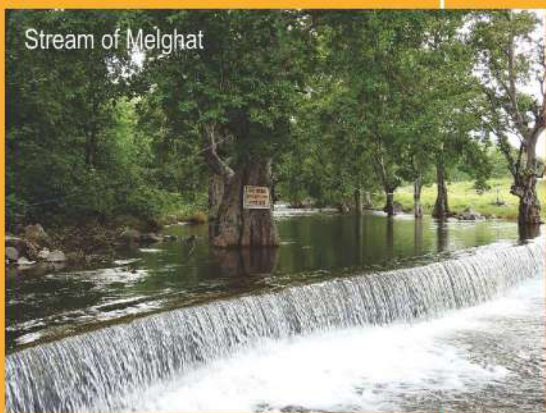
Stream of Melghat

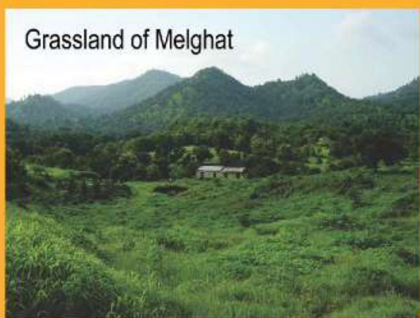
Grassland of Melghat

Indian peafowl

WILD MELGHAT e-Magazine

Wildlife rise again in the empty land of rehabilitation villages of Melghat Tiger Reserve.

Acknowledgement

Melghat Tiger Reserve is thankful to all photographers, who sent us beautiful photographs for publishing in Wild Melghat e-Magazine.

- Saurbh Agrawal
- Ajay Deshmukh
- Chandrakant Patil
- Bob Rupani
- Gargi Araghavan
- Ashish Tomar
- Apeksha Tarjule
- Prasad Samarth
- Shilpa Ghukse
- Sunil Wakode
- Prafulla Sawarkar
- Kipal Borekar
- Vishal Solanki
- Manish Ghurade
- Deepak Joshi
- Satish Deshmukh

Crested Serpent Eagle

WILD MELGHAT e-Magazine

The articles published in the **Wild Melghat e-Magazine** are the personal ideology of author. Donations to Melghat Tiger Conservation Foundation are eligible for 50% Income Tax Exemption under Section 80G of the Income Tax Act.

Name of the Account : **Melghat Tiger Conservation Foundation, Amravati**

Name of Bank & Branch : Indian Overseas Bank, Gandhi Chowk, Ambadevi Road, Amravati. (M.S.)

Account Number : **101701000019000**

IFSC Code : **IOBA0001017**

You are invited to explore the all new accommodation and restaurants at Semadoh, Narnala, Harisal, Aamzari & Kolkas. Melghat Team will ensure that you will have a great time.

Website: **www.magicalmelghat.com**

Please feel free to coordinate with

Mr. Swapnil Bangde

E-mail: **magicalmelghat@gmail.com**

Call him on **+91 89565 63016**

He will help you plan your program.

Office of the

Additional Principal Chief Conservator of Forest & Field Director, Melghat Tiger Reserve, Amravati.

Near Govt. Girls High School, Camp Road, Amravati 444 602 (M.S.)

Phone No.: **0721-2551766, 2662792** *Website:* **www.magicalmelghat.com**

E-Mail: **ccffdmelghat2@mahaforest.gov.in**